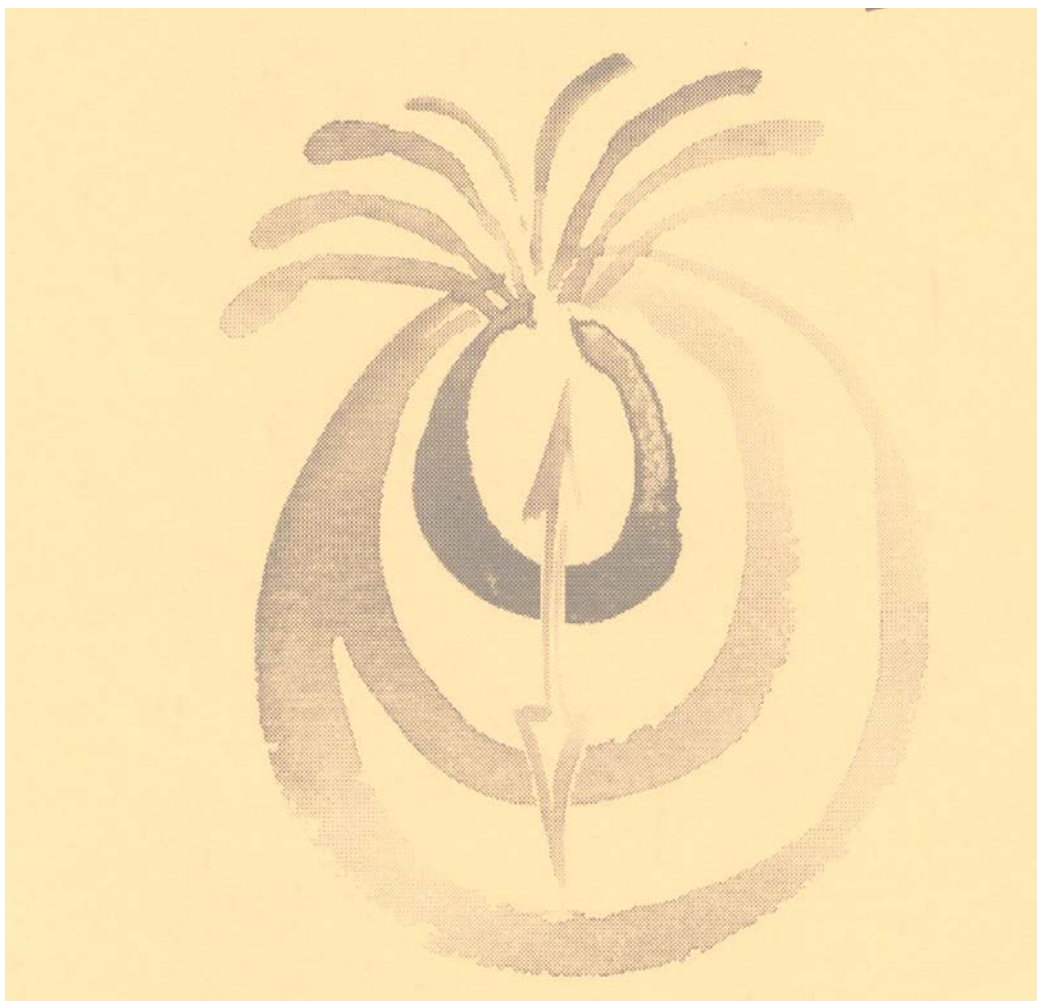

Hemkunskap

- betraktat ur ett didaktiskt perspektiv

Margareta Grönqvist
Karin Hjalmeskog

Uppsala 1998

Observera angående versionen tillgänglig på hemsidan HKrummet:

Denna bok är skriven 1998. Det betyder att när det står kursplan är det kursplanen från 1994 som åsyftas. Det märks också i titeln, namnet på ämnet var då Hemkunskap. Det fick nytt namn, Hem- och konsumentkunskap, i och med revideringen av kursplanen 2000. Vi tror att mycket fortfarande är relevant att läsa och ha som utgångspunkt för reflektion över den idag gällande kursplanen. Observera också att sidnumreringen ej är densamma och att layouten skiljer sig något från den tryckta versionen.

Bild 1 (första versionen av globen) och Bild 2 finns som separata dokument.

ISBN 91-630-6652-1

Copyright 1998 © författarna

**Får kopieras och citeras förutsatt att källa anges:
Grönqvist & Hjalmeskog (1998) Hemkunskap – betraktat ur ett didaktiskt
perspektiv. www.did.uu.se/hkrummet/didaktikbok98**

Innehåll

Förord	5
Inledning.....	6
Didaktik	6
Några grundläggande tankar.....	7
När du vill veta mer:.....	8
Bakgrund	9
Några historiska tillbakablickar.....	9
Grundskolan	10
Dokument efter Lpo 94.....	10
Liten läsanvisning:.....	11
När du vill veta mer:.....	11
Hemkunskapens kärna.....	12
Hemkunskapens kunskapsområden	12
Innehåll som “moment“	12
Innehåll som “moment“-innehåll	12
Innehåll som perspektiv.....	13
När du vill veta mer:.....	13
Människan i hushållet.....	14
Hushållet.....	14
Människan	14
Kunskap i handling.....	14
Den nationella utvärderingen	15
Lpo 94.....	15
Dokument efter Lpo 94.....	16
Lärande i hemkunskap.....	16
När du vill veta mer :.....	16
Hushållet som ekosystem – relationen mellan cirklarna	17
Lärande i hemkunskap.....	18
När du vill veta mer:.....	19
Hälsa	19
Kortfattad läroplanshistora	20
Lpo 94.....	21
Dokument efter Lpo 94.....	21
Lärande i hemkunskap.....	22
När du vill veta mer:.....	22
Resurshushållning.....	23
Kortfattad läroplanshistora	23
Lpo 94.....	24
Nyare skolpolitiska dokument	25
Lärande i hemkunskap.....	25
När du vill veta mer:.....	26
Perspektiv	26
Kultur.....	26
Lärande i hemkunskap.....	28
När du vill veta mer:.....	29

Jämställdhet	29
Lärande i hemkunskap.....	30
När du vill veta mer:.....	31
Etik	31
Lärande i hemkunskap.....	32
När du vill veta mer:.....	33
Tankar i slutet och en början	33
Att ta hem kunskapen	33
Hemkunskap och lärandet	34
Hemkunskapens potential.....	35
En början... ..	36
Liv och lust	36
Referenser.....	36
Bilaga: Hemkunskslokalerna.....	38

Förord

Det sker ständigt förändringar i samhället och i skolan som på olika sätt påverkar hemkunskapen. Ämnets roll diskuteras och vi upplever ständigt ett behov av att argumentera för dess betydelse i både skola och samhälle. Ett vanligt argument är att eleverna måste lära sig laga mat. Det är också elevernas argument: det är roligt att laga mat. Det är bra att eleverna tycker att hemkunskap är roligt men är det att laga mat som är meningen med hemkunskap?

Genom att skapa de två bilderna som bifogas har vi försökt visa hur vi förstår hemkunskapens plats i läroplanen (bild 1. Hemkunskap) och hemkunskap i relation till elevernas lärande (bild 2. Hemkunskap och lärande). Bilderna är tänkta att fungera både för det egna tänkandet och i diskussioner om vad hemkunskap är tillsammans med elever och med föräldrar.

Både inom lärarutbildningen och i fortbildning har studenter efterfrågat någon sorts didaktiskt läromedel i hemkunskap. Vi hoppas att detta material ska fungera som ett sådant och hjälpa till att förstå vad som varit, vad som är och vad som borde vara när det gäller ämnet hemkunskap. Texten kan nog upplevas som svår eller ovan men syftet är just att tala om hemkunskap på ett nytt sätt. Och allt nytt kan upplevas som svårt innan man har kommit in i det. Eventuellt kan det upplevas som en hjälp att komma in i tankebanorna om man läser det avslutande kapitlet först. Har du synpunkter, kommentarer, frågor och funderingar utifrån materialet uppskattar vi om du av dig.

Vi vill också passa på att framföra ett tack till alla studenter både i grundskollärarutbildningen och de som gått våra kurser i hemkunskapens didaktik vid lärarutbildningen i Uppsala: Ett stort tack för alla frågor, tvivel och ifrågasättanden men också stimulans och uppmuntran som fått oss att göra detta material. Vår kurs hemkunskapens didaktik finns numera i en omarbetad variant inom ramen för den kandidat- och magisterutbildning som nu startat vid lärarutbildningen.

Uppsala april 1998

Margareta Grönqvist
(skolkökslärarinna,
lärarutbildare)
Vitkålgatan 6
754 49 Uppsala
margareta.gronqvist@ilu.uu.se

Karin Hjalmeskog
(hushållslärare,
doktorand i pedagogik)
Skomakargatan 20 F
754 34 Uppsala
karin.hjalmeskog@ilu.uu.se

Inledning

Den här boken handlar om hemkunskap, det ämne i skolan som representerar delar av hushållsvetenskapens breda kunskapsområde. Vi kommer att presentera olika sätt att se på området och olika sätt att tala om och argumentera för hemkunskap i skolan. Detta är ingen kokbok, vi har inga recept för vad som är det rätta sättet. Vår målsättning är i första hand att utifrån ett historiskt perspektiv skapa diskussion och i andra hand att presentera ett antal mer konkreta tankar och idéer om hur undervisning i hemkunskap enligt den senaste läroplanen, Lpo 94, kan bedrivas. Vår avsikt är att utmana läsaren till kritisk reflektion.

Diskussionen kommer att föras med utgångspunkt från vår förståelse av Lpo 94 och andra utbildningspolitiska dokument. Det vi tar upp är didaktiska frågor som behandlar hemkunskapens innehåll på olika sätt. Därför finner vi det befogat att inleda med några reflektioner om didaktik.

Didaktik

Läroplaner och andra politiska dokument kommer här att studeras inom ett läroplanshistoriskt och läroplansteoretiskt forskningsperspektiv. Det är ett av två perspektiv som har utvecklats inom didaktisk forskning. Enkelt uttryckt kan man säga att didaktik utvecklades ur pedagogiken som en kritik av att pedagogik i allt för hög grad negligerade innehållet i undervisningen. Didaktikens syfte är att på olika sätt studera undervisningens innehåll. ”Didaktik erbjuder en reflektion över innehållet i skolan, dess historia, formering, karaktär ur ett bredare perspektiv än skolämnets och ett djupare än den generaliserade elevens” (Englund 1997 s 124).

Innehållet kan studeras i relation till eleven. Det handlar då om hur eleven uppfattar och hanterar ett visst innehåll. Man kan säga att inom detta perspektiv är det elevtankar och hur dessa tankar behandlas i undervisningen som då utgör innehållet. Inom denna fenomenografiska didaktik (Harbo & Kroksmark 1986 s 11) fokuseras elevernas kvalitativt skilda uppfattningar av ett speciellt innehåll. Ofta behandlas elevers kvalitativt olika uppfattningar om begrepp som t ex energi eller miljö. Genom en klassificering av dessa olika uppfattningar ges t.ex. läraren en grund för val av undervisningsmetod.

Man kan också problematisera varför det är just detta ”vissa innehåll” som eleven ska erbjudas kunskaper om. Varför och vad ska eleven lära sig om energi och miljö? Då kan man *studera innehållet i relation till samhället*. Det är förutsättningar för undervisningens innehåll som då står i fokus. En grundtanke för detta perspektiv, det läroplansteoretiska/historiska, är att undervisning alltid innebär att en mängd val görs på olika nivåer. Val sker på riksdagsnivå och kommunal nivå men också på klassrumsnivå. Läraren gör ständigt olika val. Alla dessa val, på alla nivåer, kan vara mer eller mindre medvetna, de kan vara uttryck för medvetna överväganden eller för institutionaliserade förgivettaganden, vilket betyder att valet tas för givet och ingen reflektion över möjliga alternativ förekommer. En andra grundtanke inom perspektivet är att innehållet ytterst bestäms av sociala krafter i kamp mot varandra. Det är olika krafter i samhället som kämpar för sina respektive sätt att se på tillvaron och på kunskap. Det kan vara en kamp om vilka ämnen som ska vara obligatoriska i skolan, dvs. om vilka kunskaper som anses viktiga, om vem det är som ska undervisa om miljö och vad eleverna

behöver lära sig om miljö eller om övergripande frågor om vilken målsättning den obligatoriska skolan ska ha. Ska skolan utbilda för arbetslivet eller är det en mer allmän medborgarfostran som är skolans uppgift. Denna kamp kommer till uttryck i politiska dokument i form av kompromisser. Genom att läroplaner och andra utbildningspolitiska dokument är resultat av kompromisser lämnar de utrymme för olika tolkningar.

Tolkningsutrymmet som dessa dokument ger varierar över tid beroende på hur ”ställningen” mellan olika sociala krafter är. Det ger i sin tur olika förutsättningar för hur de konkreta valen av undervisningsinnehåll ser ut. Dessa konkreta val kan man studera t.ex. genom läroplanshistoriska analyser eller analyser av läromedel.

Det här förhållningssättet betyder att man erkänner att det inte bara finns ett sätt att tolka eller uppfatta undervisningen i ett ämne eller inom ett kunskapsområde. Genom att analysera olika befintliga tolkningar, men även möjliga tolkningar som ännu inte realiserats, kan man dels visa på spänningar mellan befintliga tolkningar och dels överskrida gränser. Uttryckt på ett annat sätt kan man säga att det som lyfts fram i dessa analyser är de skilda valmöjligheter, som existerar eller ännu inte realiserats, som finns angående undervisningens syfte, innehåll, metod osv. Vi utgår här vårt sätt att tolka läroplanen. Men vår avsikt är också att visa på historiska förändringar och nutida alternativ. Först redovisar vi nedan ett antal tankar eller förhållningssätt som utgör grund för vår tolkning och som givetvis också påverkar diskussionerna som följer.

Några grundläggande tankar

Hemkunskap är ett viktigt ämne i skolan. Vi menar att hemkunskap har en potential att vara ett mycket värdefullt ämne i relation till skolans målsättning. Eleverna kan i hemkunskap ges tillfälle att lära sig saker viktiga både för livet idag och för livet som vuxen, i familj och samhälle. Hemkunskap har ett värde i sig. Det talas ofta om hemkunskap som stöd för andra ämnen t.ex. att man i hemkunskap får träna sina matematiska eller språkliga färdigheter. Nej, hemkunskap har ett egenvärde och erbjuder eleverna kunskaper som inget annat skolämne gör.

Läroplanen är det dokument som ska styra skolans verksamhet. I läroplanen är målsättningen för skolans verksamhet formulerad. Den är ett dokument som bör ses som resultat av politiska kompromisser, vilket är ett skäl till att den både är mångtydig och motsägelsefull. *Kursplanen* talar om hur ett specifikt ämne kan bidra till att läroplanens mål uppfylls. Men givetvis är det också en mängd andra aspekter som styr verksamheten i skolan och hemkunskapssalen. Det betygssystem som nyligen infördes medverkar i allra högsta grad i undervisningens utformning. Det är heller inte alltid en lätt uppgift att få de tre dokumenten, läroplan, kursplan och betygssystem, att samverka.

Skolan och hemkunskapen finns till för eleverna. Det är barnen och ungdomarna och deras väl som är orsak till att skolan existerar. Allt som sker i skolan måste ses ur elevperspektiv. Som lärare måste man alltid vara medveten om hur alla de egna handlingarna påverkar eleverna, som grupp och som individer. Det är viktigt att komma ihåg att även om eleverna har mycket gemensamt så är de ändå en heterogen grupp. Gruppen elever kan kategoriseras ur en mängd aspekter som kön, etnicitet, klass, geografisk hemvist osv.

Alla elever behöver inte lära sig samma saker. Det är en god sak som uppmärksammas i och med det senaste betygssystemet. Elever har aldrig lärt sig samma saker genom att delta i

undervisning och göra hemuppgifter. Det är en mängd faktorer som avgör vad en elev lär sig. Det enda vi egentligen kan påverka är vad eleven erbjuds att lära sig. Idag erkänns det att elever lär sig olika saker, det till och med förespråkas. Elever kan få samma betyg men kunna olika saker.

Vi lever mitt emellan dåtid och framtid. Det betyder att vi genom att lära oss historia kan få hjälp att förstå vår samtid och vår framtid. I det här sammanhanget handlar det om att lära sig skolans och framför allt hushållsvetenskapens och hemkunskapens historia. Vad har hemkunskap stått för och vilken roll har ämnet spelat? Ett ämnes omständigheter skiljer sig åt vid olika tider och olika förhållanden har betydelse under skilda tidsperioder.

Det har betydelse hur vi talar om hemkunskap. Det är viktigt hur man uttrycker sig och vilka ord man använder. Detta förhållningssätt har sin grund i ett sätt att se på språket inte som avspeglande utan konstituerande verkligheten. Hur vi talar om saker har därmed betydelse hur vi uppfattar dem. Det innebär att användandet av språket också är att handla. För att ta ett exempel: Om vi talar om en av våra elever som svag är det inte bara något vi säger, "tomma ord", det är en handling därför att det får konsekvenser för hur vi uppfattar eleven och för hur vi bemöter honom eller henne. Att en elev får etiketten svag skulle kunna medföra att det ställs lägre förväntningar på honom eller henne, att eleven erbjuds specialundervisning eller särskilda enklare arbetsmaterial osv. Om vi talar med våra kollegor om denne svage elev påverkar det också deras uppfattningar om honom/henne. Detsamma gäller hur vi talar om hemkunskap och om vad vi gör i hemkunskapsundervisningen. Om vi talar om att eleverna idag har tränat att diska eller om vi talar om hur vi behandlat miljö- och hygienmässiga aspekter av vissa arbeten i hushållet medför det olika förståelse av undervisningen. Vårt sätt att förstå språket gör att vi försöker vara medvetna om det språk vi själva använder, men givetvis påverkas vi av vår omgivning och vår historia vilket inte gör detta till någon lätt uppgift. Ett exempel är att vi genomgående talar om erfarende istället för erfarenheter, lärande istället för inläring för att markera att erfarende och lärande är processer. Att tala om inläring tyder på en kunskapssyn som innebär att kunskapen finns någonstans där ute och kan lyftas, "läras" in i eleven, medan vi förespråkar ett sätt att se på kunskapande och lärande som aktiva processer och att undervisningen är en situation där både elever och lärare är lärande och kunskapande.

Att lära sig något är interaktivt, en process som sker mellan människor. Lärande är inte enbart en kognitiv process. Därför blir undervisningens sociala sammanhang så centralt. De arbetssätt som är vanliga i hemkunskap innebär att man arbetar i grupp. Eleverna samarbetar för att utveckla sina problemställningar. Arbetssättet i hemkunskap är något vi bör värna om och utveckla.

Många olika faktorer påverkar undervisningen i hemkunskap. Tidigare nämndes att läroplan, kursplan och betygssystem styr undervisningen. Men det är också andra faktorer som påverkar. Till exempel påverkar hur den lokala skolan organiserar sin verksamhet t.ex. schemaläggning och gruppstorlekar. Lokalernas utformning och utrustning är också av största vikt liksom de ekonomiska resurserna. Flera av dessa faktorer tar vi inte upp alls, andra i endast ringa uppfattning, men det betyder inte att vi inte är medvetna om den betydelse för undervisningen dessa faktorer har.

När du vill veta mer:

om didaktik:

Englund, Tomas 1997, Undervisning som meningserbjudande. I Uljens, Michael (red) *Didaktik*. Lund: Studentlitteratur
Englund, Tomas 1992, Text och kontext - om didaktikens nuläge. *Utbildning och Demokrati* nr 2
Englund, Tomas & Carlgren, Ingrid 1994, Innehållsfrågan, didaktiken och läroplansreformen. *Utbildning och Demokrati* nr 3
Harbo, Torstein & Kroksmark, Tomas 1986, *Grundskolans didaktik*. Lund: Studentlitteratur

övrigt:

Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, Lpo 94. Stockholm: Utbildningsdepartementet
Skolverket 1996 Grundskolan, kursplaner, betygskriterier. Stockholm: Fritzes
Säljö, Roger 1990, Språk och institution: Den institutionaliserade inläringens metaforer. *Forskning om utbildning* nr 4, s. 5-17
Säljö, Roger 1992, Kontext och mänskliga samspel. Ett sociokulturellt perspektiv på lärande. *Utbildning och Demokrati* nr 2, s. 21-36
Säljö, Roger, 1995 Begreppsbyggnad som pedagogisk drog. *Utbildning och demokrati* nr 1

Bakgrund

Med de två bilderna, *Hemkunskap* och *Hemkunskap och lärande*, försöker vi visa hur vi förstår hemkunskap i läroplanen, Lpo 94, och kursplanen i hemkunskap. Genom att betona att det handlar om *vår* förståelse talar vi om att vi är medvetna om att läroplaner och kursplaner kan förstås på olika sätt och ur olika perspektiv. Att det är *vår* förståelse medför också att vi dels betonar det *vi* anser vara viktigt och dels att vi talar om vissa saker på ett nytt sätt. Uttryckt på ett annat sätt kan man säga att bilderna representerar vår "vision" om hemkunskap inom de ramar som Lpo 94 och kursplanen medför. Det betyder också att vår "ideala" hemkunskap kanske skulle se annorlunda ut (i slutkapitlet kommer vi att säga något om våra visioner).

Dagens hemkunskap existerar inte fritt från sitt ursprung. Form, innehåll och position påverkas i allra högsta grad av hur ämnet och ämnets roll har sett ut tidigare. Därför ser vi det som oerhört väsentligt att nämna något om ämnets historia.

Några historiska tillbakablickar

Huslig ekonomi infördes successivt för flickor i folkskolan under slutet av 1800-talet. Den första "praktiska" hemkunskapsundervisningen bedrevs vid en av Stockholms folkskolor som startade med utspisning för de fattigaste barnen. De äldre flickorna deltog i matlagning och annat köksarbete och lärde sig därmed något om kost och hygien. Så grunden för dagens hemkunskap finns således i förra seklets sociala reformer där kvinnor spelade en avgörande roll.

Ämnet fick efter hand en plats på skolschemat i folkskolan. Det var arbetarklassens flickor som skulle lära sig att för en ringa penning laga näringsriktig kost på ett hygieniskt sätt. Naturvetenskapen gjorde vid den här tiden stora landvinningar i fråga om näringslära och hygien vilket hade stor betydelse för husliga ekonomins framväxt. Ett annat argument var att ämnet genom sitt arbetssätt erbjöd omväxling under den annars så bokligt inriktade skoldagen. Dessutom ansågs att de moraliska och etiska frågorna som handlade om flit, arbetsvilja, omtanke om andra osv. behövde utrymme i skolan och det menade förespråkarna att huslig ekonomi kunde erbjuda. Ytterligare ett annat sätt att se på ämnets införande är ur

kvinnokampsperspektiv. Kvinnorörelsen växte under denna tid sig stark i Sverige och frågor om kvinnors utbildningsvillkor var centrala. Men någon enighet rådde inte i frågan, både förespråkare och motståndare fanns bland kvinnorna.

Införandet av den obligatoriska fortsättningsskolan 1919/20 hade stor betydelse för husliga ekonomin. Den innebar att en stor del av landets flickor under en fortsättningskurs efter folkskolan undervisades i ämnet som en förberedelse för deras yrkesliv, antingen som husmödrar eller som anställda i andras hushåll. Sverige var vid den här tiden fortfarande ett jordbrukssamhälle och det påverkade synen på ämnet och innehållet.

Det var först på 1950-talet som ämnet blev aktuellt för både pojkar och flickor. Kvinnans situation diskuterades och hon ansågs ha dubbla uppgifter i livet. Dels som mor och husmor och dels som yrkesarbetande. På femtiotalet började så sakteliga tankar om att mannen behövde kunskaper inom hushållsområdet komma fram. Pojkar deltog nu i den "teoretiska" undervisningen i hemkunskap, medan flickor även hade "praktiska" övningar i hushållsgöromål.

Grundskolan

1962 infördes grundskolan i Sverige. Ett enhetligt skolsystem med en skola för alla. Realskola och flickskola avvecklades successivt. Hemkunskap blev nu ett obligatoriskt ämne för alla elever och har så varit sedan dess. Vi behöver väl inte påminna om att även om det ännu finns med i timplanen tycks det inte ha en helt given plats. Inför införandet av Lpo 94 fanns förslag på att hemkunskap och några andra ämnen skulle göras frivilliga. Så blev nu inte fallet, men däremot så försvann ämnet barnkunskap som från början ingick som en del av hemkunskapen. Barnkunskap hade sedan Lgr 69 varit ett separat ämne, men det försvann nu således helt tillsammans med hemkunskapens område om samlevnad.

Dokument efter Lpo 94

Inte i något av dokumenten, Utbildningsplanen (Skr 1996/97:112) eller promemorian (1997-05-30) nämns ämnet hemkunskap. I utbildningsplanen nämns däremot en hel del kring sådana kunskapsområden som vi ser som centrala för hemkunskap t.ex. jämställdhet (s 25-26), matens betydelse ur sociala - och näringsaspekter (s 66), elevernas möjlighet att utveckla självständighet, skapande och problemlösande förmåga (s 66). Detsamma gäller promemorian. Där talas om folkhälsa, men i relation till ämnet idrott och hälsa, där talas om mat ur olika aspekter men i relation till skolmåltiderna, där talas om betydelsen av trivseln i skolan, om elevernas utveckling till självständiga problemlösande individer men i relation till slöjd.

Sammanfattningsvis kan sägas att huslig ekonomins/hemkunskapens införande i folkskolan kan ses som ett svar på samhälleliga behov. Det gäller också de förändringar som sedan följde. När behovet av arbetskraft ökade på femtio- och sextiotalen skulle hushållsarbetet rationaliseras, vilket påverkade hemkunskapsundervisningens innehåll. Det framfördes också tankar om att hushållsarbetet skulle fördelas mellan familjemedlemmarna vilket medförde att även pojkar successivt fick ta del av undervisningen i ämnet. Vilka samhällsomvandlingar står vi inför idag som kan påverka hemkunskapens roll och innehåll? Vad i samhället är det som gör att hemkunskap diskuteras i så liten omfattning?

Liten läsanvisning:

Efter denna korta introduktion till hemkunskapens historia vill vi säga något om hur resten av texten är strukturerad. Alla avsnitt utgår från bild 1: *Hemkunskap* och bild 2: *Hemkunskap och lärande*. Det vi adderar i texten är en historisk belysning. I det här kortfattade material kan givetvis inte en så gedigen genomgång eller ett så mångfacetterat resonemang som vi skulle önska finnas med. Men vi väljer ändå att både ta med historiska aspekter och läsningar av tidigare läroplaner för att ge möjligheter till ökad förståelse av ämnet idag. Bild 2: Hemkunskap och lärande, kommer med i varje avsnitt under rubriken *Lärande i hemkunskap*. Här tar vi upp våra tankar om hur hemkunskapens mål ska kunna realiseras. Idéerna har sitt ursprung dels hos oss själva och våra egna erfarenheter av undervisning. Dels har de givande diskussioner och de uppgifter som utförts inom ramen för de didaktikkurser vi håller för lärare i hemkunskap och lärarstudier gjort att många kollegor och lärarstudenter har bidragit till de förslag vi här presenterar. Vi tar också upp bild två i det avslutande kapitlet innan vi där lyfter fram tankar, idéer och visioner om framtiden. Sist i varje avsnitt redovisas förslag på litteratur som kan vara bra när man vill gå vidare i sin förståelse av de aspekter av hushållsvetenskap/hemkunskap som just detta avsnitt tar upp. Vi vill poängtera att det vi presenterar givetvis bara är ett urval av litteratur, och att det ständigt kommer nya böcker och rapporter. All litteratur finns dessutom samlad sist i boken under rubriken *referenser*.

När du vill veta mer:

Halling, Berit 1986, *Sambälle, skola, hemkunskap*. Umeå Universitet: Institutionen för hushålls-, textil- och barnavårdslärare. Nr 18

Hirdman, Yvonne, 1989, *Att lägga livet tillrätta. En studie i svensk folkhemspolitik*. Stockholm: Carlssons

Hjälmeskog, Karin 1994, Hemkunskap för flickor... och pojkar. Ämnets betydelse för skolans jämställdhetssträvanden. *Didaktisk forskning i Uppsala nr 17*. Uppsala Universitet: Centrum för didaktik.

Johansson, Ulla 1987, *Att skolas för hemmet*. Umeå Universitet: Pedagogiska Institutionen

Läroplan för grundskolan 1962. Skolöverstyrelsens skriftserie 60. Stockholm: SÖ-förlaget

Läroplan för grundskolan 1969, allmän del. Skolöverstyrelsen. Stockholm: Utbildningsförlaget Liber AB

Läroplan för grundskolan 1980, allmän del. Skolöverstyrelsen. Stockholm: Liber Utbildningsförlaget

Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, Utbildningsdepartementet. Lpo 94. Stockholm: Fritzes

Palmblad, Eva och Eriksson, Bengt Erik 1995, *Kropp och politik. Hälsoupplysning som samhällspegel* Stockholm: Carlssons

Promemoria 1997-05-30

SOU 1992:94 Skola för bildning. Betänkande av läroplanskommittén. Stockholm: Allmänna Förlaget

Undervisningsplan för rikets folkskolor 1955. Kungliga skolöverstyrelsens skriftserie 60. Stockholm: Svenska bokförlaget Norstedts

Utbildningsplan för förskola, skola och vuxenutbildning – kvalitet och likvärdighet. Regeringens skrivelse 1996/97:112

Hemkunskapens kärna

I det här avsnittet tar vi upp tankar som ligger till grund för bild ett som är en bild av hur vi förstår ämnet hemkunskap i Lpo 94. Både de begrepp vi använder i den inre cirkeln samt relationen mellan cirklarna behandlas. Vi utvecklar våra tankar och diskuterar vilken betydelse det här sättet att se på hemkunskap har för betydelse för undervisningen och den roll ämnet kan ha i skolan.

Hemkunskapens kunskapsområden

Enligt den nu gällande kursplanen är det tre kunskapsområden som ska behandlas i hemkunskap: *mat, boende och konsumentekonomi*. Mat har alltid varit det centrala för hemkunskapen. Men hur detta "moment" behandlats och vad som i övrigt varit ämnets innehåll har varierat i de tidigare undervisnings- och kursplanerna. Som vi nämnde tidigare kan man se ett tydligt samband mellan situationen i samhället och vad som anses som viktiga kunskapsområden.

Innehåll som "moment"

För det första kan man tala om ämnets innehåll som "moment" eller rubriker på kunskapsområden. Vid ämnets införande i slutet av 1800-talet var det kunskaper om mat och matlagning som ansågs nödvändiga och som då var ämnets huvudsakliga innehåll. Undervisningen i huslig ekonomi vid landets folkskolor sågs som ett led i kampen mot fattigdom och undernäring. Naturvetenskaplig forskning gjorde stora framsteg vid den här tiden bland annat inom områdena näring och hygien. Det medförde att nästa kunskapsområde som infördes blev hygien, det handlade om renlighet och goda hygienvanor. Strax efter infördes sparsamhet, inredning och vård av bostaden samt barn- och hälsovård. Det betyder att det område som senare bildade barnkunskap infördes som en del av huslig ekonomi/hemkunskap 1919. Senare skrevs tvätt, vård av kläder och skor in som särskilt område och på femtiotalet togs faror i hemmet upp.

Den senaste utökningen gjordes 1962 då familjekunskap blev ett eget moment som ett led i skolans strävanden mot att ge ökade kunskaper kring mänsklig samlevnad generellt. Sammanfattningsvis kan man säga att hemkunskapens kunskapsområde successivt har utökats fram till den senaste läroplanen då en insnävning gjordes genom att området samlevnad ströks. Två perspektiv stärktes istället i den senaste kursplanen: hälsa och resurshushållning.

Innehåll som "moment"-innehåll

För det andra kan innehållet inte beskrivas enbart som "moment", det handlar också om vad dessa "moment" kommit att innehålla vid olika tidpunkter. Till exempel kan man se att under perioder då Europa låg i krig så påverkade detta de svenska hushållen. Tiderna blev svåra och intresset för att spara, ta vara på lokala varor, det som naturen ger och att kunna förvara dem genom olika konserveringsmetoder ökade. De blev också centrala kunskaper i undervisningen under "momentet" kost. Efter andra världskriget gjordes stora tekniska framsteg. Samtidigt ökade behovet av arbetskraft och kvinnorna, husmödrarna, sågs som en arbetskraftsreserv att ta av. Ett sätt att försöka få ekvationen med att klara av både hem- och yrkesarbete att gå ihop var att rationalisera hemarbetet i allt högre grad. Detta slog igenom i

hemkunskapsundervisningen under 1960-talet. "Eleverna bör med utgångspunkt från kostcirkeln lära sig att på kortaste möjliga tid tillaga näringsriktigt sammansatta måltider med hjälp av hel och halvfabrikat" (Lgr 69 Supplement hk, bk, s 6).

Kunskapsområdet mat i den senaste kursplanen ger å ena sidan intryck av att vara mångfacetterat och ett mångvetenskapligt kunskapsområde. Det "omfattar såväl praktiska som teoretiska kunskaper om matlagning och bakning..." (kursplan 1996, s. 34). Det handlar om matvanor och måltider och deras betydelse hälsa, prestationer, ekonomi och behovet av social gemenskap samt estetik och kultur. Det talas om matkultur och om att överskrida kulturgränser. Å andra sidan tycks denna komplexitet åtminstone delvis försvinna då man sedan läser uppnåendemalet. Där talas exempelvis för femte skolårets del om sammansättning av måltider, tillagning av enklare måltider, redskapsanvändning, läsning av recept osv. Det sociala nämns som "duka trivsamt för en god måltidssamvaro" (a.a. s 35).

Innehåll som perspektiv

Det leder oss fram till ett tredje sätt att se på ämnets kunskapsområden, nämligen ett sätt som handlar om ur vilka perspektiv innehållet tas upp. Hushållsvetenskapens och hemkunskapens målsättning har alltid handlat om individers och familjers välbefinnande. Vad individers och familjers välbefinnande innebär kan tolkas på olika sätt och Brown (1993) menar att det finns två dimensioner inom hushållsvetenskapens/hemkunskapens tolkning. Dels *ekonomiskt och fysiskt välbefinnande* genom effektivitet i användandet av saker i hushållet, och dels *socialpsykologiskt välbefinnande* genom mellanmänskliga relationer och personlig utveckling inom familjens/hushållets ram. Det socialpsykologiska välbefinnandet har i hemkunskap hamnat i skymundan på flera sätt. Bland annat genom att den kunskap som ansetts nödvändig för att klara i hushållsarbetet i huvudsak har varit "teknisk", sprungen ur naturvetenskaperna. Det har handlat om att den enskilde på ett effektivt sätt ska utföra ett visst arbete. "Work in the home is to be performed efficiently by the lone worker in order to 'save time and resources for other important things such as family relations, self-improvement, and leisure" (s 57).

Hushållsarbetet har också avskilts från olika omsorgsåtaganden som barnuppfostran och omsorg om gamla och sjuka vilket gör att den emotionella- och utvecklingspotentialen i sådant arbete negligeras. Också genom att se familjen som en konsumtionsenhet har familjens/hushållets socialpsykologiska betydelse osynliggjorts. Med Brown menar vi att när hemkunskap domineras av ett perspektiv som utgörs av endast den första av de två dimensionerna av individers och familjers/hushålls välbefinnande så får det vissa följder bland annat att hushållsarbete i sin komplexitet inte kan förstås vilket medför att det som helhet nervärderas. En väsentlig följd blir att hemkunskapsundervisning inte tillhandahåller möjligheter för eleverna att lära sig socialt ansvar eller att uppskatta den sociala betydelse som hushållsarbete har.

När du vill veta mer:

Berner, Boel 1996, *Sakernas tillstånd. Kön, klass, teknisk expertis*. Stockholm: Carlssons
Björk, Mia 1997, *Hemarbetets modernitet - en fråga om kön, kunskap, tid och rum*. Stockholm: Kungliga Tekniska Högskolan
Marjorie M. Brown 1993, *Philosophical studies of home economics in the United States. Basic ideas by which home economists understand themselves*. East Lansing: Michigan State University
Lgr 69. Supplement för hemkunskap, barnkunskap. Skolöverstyrelsen. Stockholm: Utbildningsförlaget Liber AB
Skolverket 1996, *Grundskolan, kursplaner, betygsriterier*. Stockholm: Fritzes

Människan i hushållet

I hemkunskap studeras materiella ting som är livsnödvändiga för mänskligt liv, t.ex. mat och boende. Men inte nog med det vi studerar relationerna mellan dessa ting och människor. Eftersom människor och materiella ting hela tiden står i någon sorts samverkan med varandra måste de också studeras tillsammans och det är en del av det unika med hemkunskapen.

Hushållet

Vi utgår här från att alla människor ingår i ett hushåll, en enhet där visst arbete utförs, s.k. hushållsarbete. En familj utgör ett hushåll, men alla hushåll är inte familjer. Antalet enpersonershushåll ökar, speciellt i storstäderna. Dessutom lever individen inom flera olika hushållskonstellationer under sin livscykel. Det är ofta endast relativt korta perioder i livet en individ är en del av det vi kallar en kärnfamilj. Allt detta gör att vi väljer att tala om hushåll istället för familj. Vi vill poängtera att användandet av det mer ekonomiska begreppet hushåll innebär inte att vi bortser från enhetens sociala sida. Allt hushållsarbete är socialt. Dels görs det ofta med och/eller för andra (både andra hushållsmedlemmar och andra), dels samverkar hushållet med andra människor och grupper av människor samt sina omgivningar, de vi i bild 1 kallar samhälle och natur. Hushållsperspektivet är ytterligare en del av det unika med hemkunskapen.

Människan

Att vi väljer att tala om människan i hushållet, och inte enbart hushållet, har sin grund i vårt sätt att se på kunskap. Vi menar nämligen att det inte finns någon kunskap utan bara *kunniga människor*. Människan blir därför viktig att lyfta fram. Det vi förespråkar är inte individualism, individcentrering eller dylikt utan ett visst sätt att se på kunskap.

Kunskap i handling

En central inspirationskälla är de idéer som Bengt Molander (1993) framför i boken *Kunskap i handling*. Han har valt att tala om kunskap i handling som ett övergripande begrepp, ett sådant kunnande innebär bl.a.

- förtrogenhet med ett verksamhetsområde, dess problem, uppgifter och förutsättningar;
- gott omdöme;
- känsla för väsentligheter och utvecklingsmöjligheter;
- uppmärksamhet, inte minst på det som kan gå fel och bli bättre;
- säkerhet i genomförandet av uppgifter;
- förmågan att hantera det unika och oförutsedda (Molander, 1995 s 34).

Inget av detta kan man dela upp i "teori" och "praktik". Det är aldrig så att man först lär sig något "teoretiskt" och sedan tillämpar "praktiskt" utan man lär sig i verksamheten, genom att delta i den. Denna kunskapssyn talar Molander om som grundad i (*västerländska*) *praktiska kunskapstraditioner*. Sådana utmärks bl.a. av ett avståndstagande från "teori"/"praktik"-uppdelningen och av att de bygger på deltagande och att människor interagerar med varandra. I kunskapen ingår att leva med tingen, materialen. De innebär också ett avståndstagande från kunskap/tillämpning-uppdelningen. Slutligen kan poängteras att kunskap ses som kunskap-i-handling, levande kunskap i världen. Dessa kunskapstraditioner finner vi inom hantverk,

läkekonst och "lärarkonst" (Molander, 1996 s 24) och vi tillägger givetvis i *kokekonsten*. Men det är inte dessa kunskapstraditioner som dominerat eller dominerar i västvärlden, utan det gör den (*västerländska*) *teoretiska kunskapstraditionen*. Den kännetecknas bland annat av ett antal uppdelningar dvs att begrepp ses som särskilda och som varandras motsatser. Det märks bland annat i en uppdelning mellan subjekt och objekt. Kunskap är kunskap och något som är avskilt från subjektet dvs. den som "kan". En annan sådan uppdelning inom den teoretiska traditionen är den mellan "teori" och "praktik", kunskap är i huvudsak teoretisk och kan tillämpas i olika sammanhang.

Den nationella utvärderingen

Molander (1996) har gjort en undersökning om vilken kunskapssyn som framträder i den nationella utvärderingen. Han menar att den ofta förekommande uppdelningen mellan *kunskap och färdigheter* är ett tecken på en teoretisk kunskapstradition (jfr *fyra f* i Skola för bildning). Antagligen förhåller det sig så att denna dubbelformulering snarare används för att markera ett vitt kunskapsbegrepp snarare än att understryka en uppdelning, men den talar ett annat språk. Molander hävdar att det medför att dubbla budskap blir följden. Han exemplifierar med hemkunskapsrapporten. Rapporten är välskriven men han menar att det är destruktivt att vidmakthålla kopplingen mellan "teori" och "kunskap" och uppdelandet i "teori" och "praktik". Han citerar inledningen:

Ett underliggande antagande för den granskning av hemkunskapsämnet som vi genomför är således att ämnet innehåller viktiga teoretiska och praktiska moment. Att känna till hur ett modernt hushålls ekonomi fungerar är ett praktiskt problem och de beslut man fattar har påtagliga konsekvenser för medlemmarna. Samtidigt är det uppenbart att hur framgångsrik man är att hantera sina ekonomiska resurser, blir i det moderna samhället alltmer en funktion av vilka kunskaper man har. Att veta hur man lagar god mat som ger fullgod näring och samtidigt motverkar att familjens medlemmar blir överviktiga är beroende av kunskaper om hur man komponerar måltider och hur man väljer ingredienser. Den fysiska verksamheten att laga mat blir alltmer beroende av och kopplad till kunskaper. Som alternativ till att uppfatta hemkunskapsundervisningen som enbart praktisk, vill vi istället hävda att inom ämnet kan således teori och praktik inom viktiga kunskapsområden förenas genom att man inte enbart är hänvisad till att läsa i böcker. Man arbetar med praktiska och laborativa moment i vilka de teoretiska kunskaperna omsätts i handens praktik (NU huvudrapport: hemkunskap s 7-8)

Molander föreslår att man hellre borde tala om att "alltmer kunskap blir beroende på språkligt formulerade meddelanden..." (s 29) och att kunskap föreligger först när dessa språkliga meddelanden omsätts i levande praktik - människans praktik. Han föreslår vidare att det är felaktigt att tala om matlagning som fysisk aktivitet, det finns möjligen en fysisk sida av matlagningen som verksamhet, men att uttrycka sig så tyder på ett synsätt där kropp och kunskap är skilda åt.

Lpo 94

Även kursplanen för hemkunskap (1996) präglas av samma sätt att uttrycka sig, vilket enligt ovanstående resonemang tyder på en (västerländsk) teoretisk kunskapstradition vilket vi menar inte främjar hemkunskapens syfte. Där står t.ex. att "Ämnet hemkunskap ska ge praktiska och teoretiska kunskaper..." (s 33) och "Hemkunskapsämnet får sin karaktär genom att kopplingen mellan teori och praktik är naturlig..." (s 34). Vi menar att hemkunskapen genom sitt innehåll och arbetssätt har en unik möjlighet att erbjuda eleverna levande kunskap.

Dokument efter Lpo 94

Enligt Molander ovan så dominerade och dominerar en (västerländsk) teoretisk kunskapssyn i den Nationella utvärderingen. Ovan visar vi att detta också gäller kursplanen i hemkunskap. Har någonting förändrats sedan dessa dokument skrevs? I utbildningsplanen (Skr 1996/97:112) finns samma teoretiska tradition kvar. Dessutom har man återuppväckt en traditionell gruppering av skolämnen och talar om gruppen praktisk-estetiska ämnen. Denna benämning i sig tyder ju på ett tänkande där kunskap går att dela in i praktisk-estetisk och något annat, vilket vi utgår från är teoretisk. Senare i texten som handlar om de praktisk-estetiska ämnena, även om det bara är slöjd som nämns, säger man också att "Teori och praktik behöver varvas såväl inom ett och samma ämne såväl mellan olika ämnen. Det abstrakta måste blandas med det konkreta" (s 31)

Lärande i hemkunskap

Hur kan då en kunskapssyn som kunskap-i-handling märkas i undervisningen i hemkunskap?

Min utgångspunkt är att vi *har* kunskaper som hela tiden kan bli bättre. Och bättre kunskap innefattar också *bra frågor*. Jag tror att detta stämmer ganska bra med hur vi ser kunniga människor. Kunskap finns endast *som* kunniga människor. Ingen kunskap är perfekt, den kan hela tiden bli bättre - detta ligger också i "leda vidare". "Det bäst" är lika med ständiga förbättringar (Molander 1995 s 23)

Här ser vi ett nyckelord, nämligen *frågor*. Allt för mycket av undervisningen handlar om svar, dessutom ofta om svar utan frågor. Många läroböcker är exempel på detta. Vi menar att frågandet är av största betydelse. Den gamla sentensen, *som man frågar får man svar*, kan var viktig att ha i åtanke, men det förutsätter att frågor ställs. Det ger oss också tillfälle att nämna den forskning som visar att kunskap är kontextbunden, dvs hur en elev svarar beror på vilket sammanhang frågan ställs. Frågan om vad människokroppen består av skulle kanske i hemkunskapen besvaras med 2/3 vatten, i kemin med atomer och i religionen materia och ande (se vidare Säljö 1992).

Oftast är det läraren som formulerar frågor och eleverna som svarar. Dessutom har ofta lärarens frågor som syfte att bedöma och värdera. Det vi framför allt vill tala för är ett arbetssätt som innebär att det är eleverna själva som formulerar frågorna och enskilt eller oftast i grupp arbetar med dessa frågor. Det kan handla om att själva låta dem räkna ut hur de ska få en begränsad summa pengar att räcka till råvaror för att kunna laga mat under en viss tidsperiod och att inte föregå elevernas frågor genom att ha detaljerade genomgångar inför ett matlagningmoment.

När du vill veta mer :

Molander, Bengt 1993 *Kunskap i handling*. Göteborg: Daidalos

Molander, Bengt 1995 Kunnande som reflekterat handlande. *Slöjdforum* nr 5

Molander, Bengt 1995 Synlig och dold kunskapsteori i skolforskningen. Exemplet den nationella utvärderingen. *Forskningens villkor, skriftserie*. Göteborgs Universitet: Humanistiska fakulteten

Säljö, Roger 1995 Är handen praktisk och tanken teoretisk? *Slöjdforum* nr 1

Hushållet som ekosystem – relationen mellan cirklarna

Ett sätt att förstå hur hushållsvetenskap (home economics) har utvecklats i USA är att söka rötterna inom humanekologin och i Ellen H. Richards verksamhet. Det var hennes intresse för miljön som gjorde att hon tog fasta på begreppet *oekologie* som en vetenskap om allas vårt hem dvs om naturen (Brown s 361).

Efter att mer eller mindre ha varit bortglömd återupptäcktes ekologin under 1960-talet och den amerikanska hushållsvetenskapens rötter i den lyftes åter fram i ljuset. Individerna och hushållen och deras relation till miljön fokuserades åter. Det är hushållet som fattar beslut som har betydelse för om vi lever i samklang med eller överexploaterar vår omgivning, naturen och dess resurser.

Naturen kan leva vidare utan människan men...

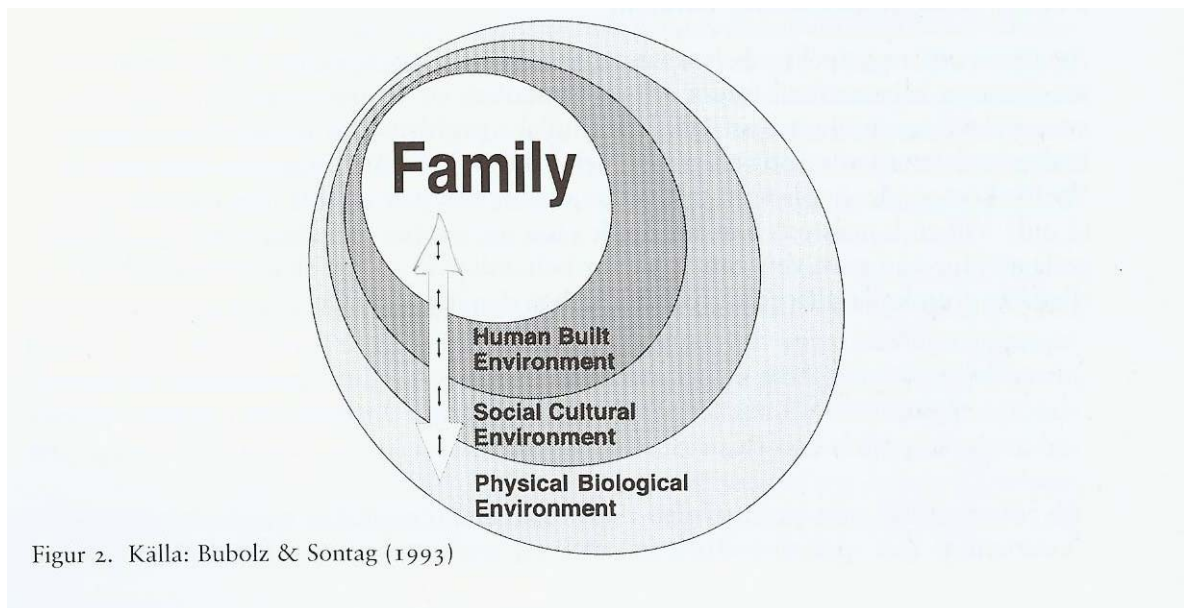
... människan kan inte leva vidare utan naturen

(Sten Ebbersten 1995)

Figur 1

Hushållet kan i enighet med ett dylikt ekologiskt tänkande uppfattas som ett ekosystem som använder resurser, fattar avgörande beslut, och bidrar till användandet av men också bevarandet av resurser och vår miljö. Detta är grunden för det teoretiska synsätt som kallas *den ekologiska modellen*. Utifrån en sådan modell talas för det första om gruppen av människor – individer och hushåll – som sätts i fokus. För det andra om natur/omgivningar och de resurser människan får från dem. Här återfinns hemkunskapens traditionella centrala delar: mat, inredning och andra vardagliga ting som människor behöver och som gör oss helt beroende av vår natur. Omgivningarna kom så småningom att preciseras till tre, dels två av människor skapade (av människor byggd och socio-kulturell miljö) och dels naturen (fysisk-biologisk miljö). Den tredje centrala aspekten inom den ekologiska modellen är interaktion eller den ömsesidiga samverkan: människor i samverkan med miljön. Genom att betona att människor/hushåll interagerar med både den av människor skapade och den naturliga miljön lyftes det unika med den ekologi som utvecklades inom hushållsvetenskapen i USA fram. Det unika är just helheten och sambanden (Bubolz 1996)

Det är från den ekologiska modellen vi har hämtat idén till bild 1, *Hemkunskap*. Där vi genom de tre olikfärgade cirklarna och pilarna mellan dem vill visa på helheten, sambanden och komplexiteten dvs. det unika med hushållsvetenskap/hemkunskap. I jämförelse med Bubolz & Sontag (se fig) har vi förenklat vår bild genom att slå samman de två områden som de kallar den omgivning som människor byggt och socio-kulturell omgivning till *samhället*. Vi vill poängtera att den socialpsykologiska aspekten som t.ex. handlar om medmänniskor inryms i vårt begrepp samhälle. Det vi vill visa genom att ringarna placeras i varandra med *naturen* ytterst är att samhällets och hushållens/individernas välbefinnande är beroende av naturens tillstånd (Auld 1996). Pilarna markerar, som tidigare nämnts, det ömsesidiga beroendet och interaktionen.

Helheten, sambanden och komplexiteten nämns ovan som det unika med hemkunskap. Men för att ge en mer tydlig bild av hemkunskap vill vi att ni tänker er de tre ringarna i varandra som en kon som du betraktar från sidan. Överst, på toppen, hamnar då människorna/hushållen och det är ur deras perspektiv som helheter, samband, komplexiteten i och mellan omgivningarna betraktas i hemkunskap.

Lärande i hemkunskap

I de flesta skolor tillagas någonting av äpplen i hemkunskap under början av höstterminen. Många elever har ju egna trädgårdar så de har god tillgång på äpplen. För andra kan det vara svårare. Det är inte alldeles säkert att man i sin livsmedelsbutik i bostadsområdet ens kan köpa svenska äpplen på hösten. Detta faktum ställer liksom hela idén med äppelrätten på ända. Är inte målet för denna del av undervisningen bl.a. att vi ska visa på hur lokala produkter kan användas, hur de ska hanteras, vad de kostar osv.

Om det handlar om att eleverna ska träna metoder som att skala, strimla, hacka osv. så spelar det ju ingen roll var äpplena kommer ifrån. Men inkluderar målet helheten, sambanden och komplexiteten ur ett individ/hushållsperspektiv är fruktens ursprungsland en viktig fråga. Vad är det för skillnad mellan en äppelpaj gjord på äpplen från min egen eller goda vänners egen trädgård och en gjord på äpplen importerade från t.ex. Chile? Om vi betraktar frågorna ur ett snävt individuellt perspektiv kan diskussionen handla om vilken är godast, vilken är billigast (viktigt om de ekonomiska resurserna är begränsade), vilka äpplen får jag enklast tag i och liknande. Men vidgas perspektivet till att omfatta samhälle och natur måste även frågor om transporter av frukt ur miljösynpunkt tas upp liksom frågor om hur frukten behandlas för att klara transporter. Vad innebär det för fruktarbetarna i Chile? Vad innebär det för mig - skala eller inte skala? Etiska och moraliska frågor som hänger samman med vårt sätt att förstå samhället i termer av konsumtionsambälle och människans relation till naturen kan bli centrala: Måste jag kunna äta äpplen varje månad på året? Vad eller vem avgör det? Det är att förenkla saken om man säger att det är bara att låta bli att köpa dem då. Vad har det för betydelse om jag gör en fruktsallad med lokalt odlad frukt eller om jag använder kiwi från Nya Zeeland, mango och papaya från borte Asien, bananer från Filippinerna osv? Vad betyder det

för mig och mitt hushåll, för samhället (inklusive andra människor i Sverige och i de länder där den importerade frukten odlas) respektive för naturen?

Att dessa olika perspektiv belyses innebär inte att läraren håller en föreläsning eller att eleverna arbetar med frågor till en lärobokstext. Tvärtom menar vi att genom att ge eleverna möjlighet att själva formulera problem och tillsammans lösa dem kan arbetssättet i allra högsta grad bli elevaktivt. Hur långt har vårt äpple färdats? Varför kostar vårt äpple som rest tusentals mil inte mer än ditt som bara åkt några få mil? Vilken konsistens har ditt äpple efter att det har gräddats i ugnen, vilket är godast? Hur kan man veta om äpplet är behandlat så att det skadar fruktarbetarna eller kan framkalla allergiska reaktioner hos den som äter det?

När du vill veta mer:

Auld, John W. 1996 Sustainable material culture: Policy directions toward healthy housing communities. *Canadian Home Economics Journal* nr 4 (fall) s 156-160

Brown, Majorie M 1993, *Philosophical studies of home economics in the United States. Basic ideas by which home economists understand themselves*. East Lansing: Michigan State University

Bubolz, Margaret och Sontag, Suzanne 1993 Human Ecology Theory. Se Boss et.al. (red) Source book of family theory and method

Bubolz, Margaret 1996, A century of progress – a future of caring. Uppsats presenterad vid Third Beatrice Paolucci Symposium proceedings, March 21-23. Michigan State University

Ebbersten, Sten 1995 Hushållning från individ till samhälle. En omvärldsanalys av mänsklig resurshantering. Se *Hushållning - en fråga om jämställdhet och livsviktiga kompetenser*. Rapport från ett idéseminarium anordnat av Svenska kommittén för hushållsvetenskap och Uppsala hushållsskolas fond, Uppsala november 1994

Turkki, Kaija 1995 Se Aho K (red) *Upplevelser och levnadskonst. Huslig ekonomi*. Utbildning i utveckling 6. Helsingfors: Utbildningsstyrelsen

Vaines, Eleonore 1990 Philosophical orientations and home economics. An introduction. *Canadian Home Economics Journal* nr 1 (vår)

Hälsa

"Hälsa är ett tillstånd av fullständigt fysiskt, psykiskt och socialt välbefinnande, och ej blotta frånvaron av sjukdom och handikapp" står det i inledningen av WHO:s konstitution skriven 1946. Definitionen ansågs vara positivt hållen och ett brott mot den då dominerande medicinska tradition. Den har dock kritiserats som statisk och för att den ej tar hänsyn till människans sociala villkor. I Ottawamansifestet 1986 förespråkar därför WHO ett nytt och mer aktivt hälsobegrepp:

"Hälsöfrämjande arbete är den process som ger människor möjligheter att öka kontrollen över sin hälsa och förbättra den. För att nå ett tillstånd av fullständigt fysisk, mentalt och socialt välbefinnande måste individen eller gruppen kunna identifiera sina strävanden och bli medveten om dem, tillfredsställa sina behov och förändra eller bemästra miljön. Hälsa skall därför ses som en resurs i vardagslivet och inte som målet i tillvaron. Hälsa är ett positivt begrepp som betonar sociala och personliga resurser, lika väl som fysisk förmåga. Hälsöfrämjande arbete är därför inte bara ett ansvar för hälsosektorn. Arbetet handlar inte bara om hälsosamma livsstilar, utan gäller vårt välbefinnande i vidare bemärkelse" (Folkhälsogruppen 1991 s 29).

Hälsobegreppet har nu blivit mer av en process som både individ och samhälle kan påverka och förändra. Vid en WHO-konferens i Sundsvall 1991 blev ytterligare en perspektivförskjutning synlig. Att främja hälsa och bygga stödjande miljöer blev nu viktiga redskap och sambandet hälsa och miljö poängterades.

Hälsoundervisningen och även undervisningen i hemkunskap kan kritiseras för att den utgått mer från naturvetenskaplig grund än från samhällsvetenskaplig och humanistisk grund. Följden har blivit moralregler för det rätta sättet att leva och följer man inte dem så får man skylla sig själv (Palmlblad & Eriksson 1995 s). Hälsouppllysning innebär oundvikligen en normöverföring. Matcirkeln och olika frukostkampanjer är exempel på detta. För lärare är det väsentligt att ha kunskaper så man förstår varför modeller är kontroversiella så att de kan använda dem med omdöme. Följande citat från antologin Pippi Långstrump (Skolverket 1996) visar ett annat synsätt:

Den som inte kan tala om livets mening kan få svårigheter att tala övertygande om hälsans mening (s 92)... Det blir något ytligt och handlar mer om vad man gör eller undviker, mindre om hur man verkligen mår eller varför man lever som man gör. Hälsa blir moral och mode. Både igår och idag anses det lustfyllda som ohälsosamt medan olusten varit en indikation på det hälsosamma och rena (s 93). Kanske skulle det rentav vara effektivare att undvika ordet hälsa och istället ställa in siktet på att skolan skulle vara hälsa och göra hälsa (s154) ... Att kunna hitta sin identitet, att förstå normer och de bakomliggande värderingar som de grundar sig på, att se livsmönster och kunna hantera livets med- och motgångar på ett realistiskt och balanserat sätt. Att lite mer kunna se sammanhangen i livet och därmed bättre förberedd inför de påfrestningar som ingen undgår, men samtidigt också kunna ta ut sin livsglädje och njutning utan att drabbas av dåligt samvete (s 155).

Sammanfattningsvis kan vi nog enas om att hälsa är ett komplicerat begrepp. Är det individens ensak, för livskvalitet är i viss mån en personlig upplevelse. Hur mycket skall samhället/skolan lägga sig i eller bry sig om? På 1990-talet är det allt fler som tar upp frågan om myndigheter har rätt att försöka påverka människors sätt att påverka sin kropp. Empowerment är ett begrepp som används i internationella sammanhang bland annat för att främja hälsa. Det är ett begrepp som är svårt att översätta men det handlar om självstyre, självtillit, egenkontroll, makt, kompetens etc. Att främja folkhälsa är en balansgång mellan individens och samhällets ansvar. Vilket ansvar skall skolan ha? Vilket ansvar skall ligga på ämnet hemkunskap?

Kortfattad läroplanshistora

I Lgr 62 skall elevens "mentala och kroppsliga hälsa" (s 17) uppmärksammas av alla lärare och är ett ansvar för skolhälsovården. För hemkunskapens del är det "sunda kostvanor" som ska läras ut och det handlar om "beredning av näringsmässigt fullvärdiga kost och från tandvårdssynpunkt lämpliga rätter och måltider" (s 339). Ordet hälsa nämns ej i kursplanens text även om moment och anvisningar implicit tar upp innehåll som påverkar hälsa, främst den fysiska hälsan. I Lgr 69 betraktas hälsa på ungefär samma sätt som i Lgr 62. För hemkunskapens del nämns ordet hälsa för första gången i målen men för övrigt liknar innehållet Lgr 62.

I riktlinjer för arbetet i Lgr 80 sägs: "Omtanke om elevernas psykiska och fysiska hälsa skall präglade skolans arbete och miljö" (s 20). Under hemkunskapens mål talas nu om begreppet hälsa. "Eleven skall skaffa sig kunskap om vad kost, hygien och miljö betyder för hälsa och välbefinnande"(s 85). Under huvudmomentet kost står att "[i] samverkan med naturorienterande ämnen och idrott kan eleverna skaffa sig en ökad helhetssyn av friskvård" (s 80). Begreppet friskvård var nytt och började få en plattform inom samhällsmedicinen. Hälsan omfattar i Lgr 80 mer uttalat de sociala och psykologiska dimensionerna. Det talas om välbefinnande och trivsam samvaro under kostmomentet och i huvudmomentet samlevnad skall jämställdhet och samlevnad behandlas. Det dominerande hälsobudskapet är fortfarande det fysiska aspekten dvs. att hålla sig frisk genom att äta rätt och använda hygieniska arbetsmetoder. Att eleverna skall uppmärksammas på hälsosituationen i andra länder är en ny

global aspekt på hälsa. Vilket perspektiv återfinns i nationella utvärderingen för hemkunskap och i våra läromedel?

Lpo 94

Att eleverna skall erhålla en "god miljö för lärande" (s 8) och trivas i skolan understryks i den senaste läroplanen. I mål att uppnå för grundskolan skall varje elev efter avslutad grundskola: "Ha grundläggande kunskaper om förutsättningarna för en god hälsa samt har förståelse för den egna livsstilens betydelse" (s 10). Vi kallar detta mål för enkelhetens skull för läroplanens hälsomål.

I kursplanens beskrivning av syftet för hemkunskap återfinns hälsa på många ställen bl a "Ämnet hemkunskap skall ge praktiska och teoretiska kunskaper av betydelse för hälsa och livskvalitet ... Människors kunskaper om sambanden mellan livsstil, mat, hälsa och miljö har betydelse för folkhälsan och folkhushållet. Undervisningen i hemkunskap skall ge kunskaper om dess samband" (Kursplan 1996, s 33)

Hälsa är nu ett av de övergripande målen som skall genomsyra undervisningen. Det hälsobegrepp som använts är det gamla statistiska från 1946. Vi frågar oss vad som hänt med mål och betygskriterier om WHO:s senare definitioner använts för hemkunskapens hälsabegrepp? Vi ser en risk att den naturvetenskapliga och gamla regimen fortfarande styr för det är lättare att skriva planer och betygskriterier efter den.

Dokument efter Lpo 94

I regerings skrivelse Utvecklingsplan för förskola, skola och vuxenutbildning-kvalitet och likvärdighet redovisas aktuella prioriteringar. För grundskolans del talas det om att utveckla elevernas sociala kompetens som självständighet, kreativitet, flexibilitet och samarbetsförmåga. De nämns som allt viktigare egenskaper. Ämnet slöjd föreslås få utökad timtid för att ämnet enligt nationella utvärderingen utvecklar elevernas självständighet, skapande förmåga och förmåga att lösa problem. Det är med andra ord den psykosociala hälsan det talas om. Den fysiska hälsan skall stärkas genom att öka antalet timmar för idrott och hälsa och kostnadsfria skolmåltider skall svara för kostens betydelse. Att få tillgång till varierad och näringsrik mat och tillsammans med andra barn och vuxna äta lunch anses som en del av uppfyllandet av läroplanens hälsomål.

I promemorian 97 05 30 utvecklas skälen till förslagen. Gratis skolmåltider för alla ses som ett medel att ej öka klassklyftorna och dels som en pedagogisk matfostran som både hem och skola har ansvar för. Följande citat visar på detta och vi tycker det är anmärkningsvärt att ej hemkunskap nämns i detta sammanhang. Utbildning och fostran som i grunden handlar om att föra ett kulturarv vidare, t ex värden, traditioner, skall ske i samarbete med hemmen. Att lära sig äta rätt mat, lära sig umgås, lära sig om mattraditioner, lära sig om mat vid olika högtider hör till skolans kulturarv och är därför något som både hemmen och skolan måste värna om (aa s 10).

Skolans fostran av demokratiska medborgare betonas starkt i utvecklingsplanen. Denna skrivning menar vi vara väsentlig för att nå hälsomålet i läroplanen, för att ge eleverna *empowerment*.

"Skolan är en viktig del av vår demokrati både som förberedelse för ett aktivt deltagande i samhällslivet och som viktig arena för barns och ungdomars eget ansvarstagande och inflytande"(s 3).

Lärande i hemkunskap

- ♥ Hemkunskap har förutsättningar för att vara en god stödjande miljö för eleverna dvs att vara hälsa och göra hälsa. Läraren i hemkunskap kan vara en av skolans viktigaste hälsoarbetare genom att skapa en trivsamt lokal och en öppen, positiv dialog för den mindre grupp elever som bör finnas i ämnet. Ämnet har en potential för att alla elever skall utveckla sin självkänsla och förmåga att arbeta tillsammans med andra. Elever med olika slags skolsvårigheter brukar finna en trygg och utvecklande hemvist i hemkunskap.
- ♥ Vårt kunskapsområde är en viktig del i barns och ungdomars demokratibyggande genom att ge förutsättningar att kunna påverka exempelvis utbudet i skolmåltiden, ta ställning till reklambudskapet i TV och göra sin röst hörd när det gäller gruppstorlek, arbetspassens längd eller annat som påverkar undervisningens kvalitet och likvärdighet.
- ♥ Genom att starta ett hemkunskapsråd på skolan lär sig eleverna demokrati i praktiken. Samtala om undervisningens innehåll och uppläggning, gruppstorlekar, skolmåltiden och annat som är aktuellt för tillfället. Eleverna rapporterar sedan till rektor om vad som är bra och vad som behöver åtgärdas. Om inte skolledare lyssnar så bör man gå vidare till allt högre instans. Det är nödvändigt att bruka vår lektionstid till eftersom även detta är ett led i hälsofostran.
- ♥ Begreppen må bra, livskvalitet, hälsa, folkhälsa är viktiga att förutsättningslöst diskutera med eleverna. Att bli medveten hur allt hänger ihop från både elevens och lärarens synpunkt. Diskutera varför man röker, dricker och äter som man gör och om varför man mår bra. Hälsa och frigörelse hänger samman i tonåren och ungdomskulturen är som vi alla vet dynamisk. *Maten ångest eller njutning* (Folkhälsoinstitutet 1994) är ett material som behandlar mat ur flera aspekter: näring , skönhetsideal, reklam m.m.
- ♥ Hemkunskap syftar ej enligt kursplanen att få elever att förändra beteende om de ej vill det utan att ge redskap för dem som vill förändring. Den som vill ha hälsan för egen skull är motiverad till positiv förändring. Kostdataprogram fungerar bra för de som är intresserade av att äta efter näringsrekommendationerna. Elevernas förståelse för andra människors problem och perspektiv som allergi, överkänslighet och religion kan behandlas genom att läraren gör ett fall men helst bör eleverna själva göra egna fallbeskrivningar och formulera egna frågor som de bearbetar.
- ♥ Att behandla aktuella händelser som sker i samhället och i naturen som exempelvis genteknologin, antibiotika i djurfoder, förorenade vattendrag bör ske utifrån elevernas villkor och intressen. Här gäller det att ge barn och ungdomar empowerment.

När du vill veta mer:

Folkhälsogrupper 1991, *Folkhälsans villkor*. Rapport nr 9. Stockholm. Allmänna förlaget
Folkhälsoinstitutet, 1994, *Maten ångest eller njutning?* 1994:23
Hirdman, Yvonne, Att lägga livet till rätta: Studier i svensk

folkhemspolitik. Stockholm 1989

L'Orange Fürst, Elisabeth 1997, Den äckliga maten. *Kvinnovetenskaplig Tidskrift nr 1*

Skolverket, 1996, *Är Pippi Långstrump hälsoupplysare eller hälsorisk? En antologi om hälsoarbete i skolan*. Stockholm: Liber

Palmblad, Eva, Eriksson, Bengt -Erik 1995, *Kropp och Politik. Hälsoupplysning som samhällspegel*. Stockholm: Carlssons bokförlag

Tema Nord 1995, Kostupplysning: ett medel för att förändra kostvanor.

Nordiska ministerrådet, Köpenhamn, 1995:622

Resurshushållning

Begreppet resurshushållning används på många sätt. Det kan innebära att hushålla med skog, vatten, energi eller något annat. Inom vårt ämnesområde ser vi på resurshushållning utifrån människan och verksamheterna i hushållet.

I Kanada och USA heter på en del håll det kunskapsområde som motsvarar hemkunskap *Family Resource Management*. Lila Engberg (1996?) skriver i att en omorientering av området har skett. Tidigare var undervisning och forskning fokuserad på att så effektivt som möjligt utföra uppgifterna i hushållet, använda rätt teknik och använda alla de möjligheter som fanns tillbuds av maskiner, varor, naturresurser. Detta sätt att se på området ansågs vara fritt från värderingar och inte kontroversiellt på något sätt och människan behövde inte fundera så mycket över följderna av sitt handlande. Engberg kallar detta för ett *instrumentellt och tekniskt perspektiv* på kunskapsområdet.

Nu är perspektivet *globalt, kritiskt och emancipatoriskt*, vilket betyder att göra val som är bra för både individen och naturen. Dessutom bör valen ta hänsyn till global rättvisa och etik. Om människan sparar på exempelvis elektricitet och sedan för de sparade pengarna köper en bil eller gör en charterresa så blir frågan om det har blivit någon besparing i ett vidare perspektiv. Det handlar inte bara om en individs överlevnad utan även för det globala samhällets fortsatta existens. Vår bild 1, Hemkunskap, har influerats av detta samband.

Vi se tendenser till en liknande perspektivförskjutning i den debatt och de dokument som kommit under 90-talet till exempel *Agenda 21* och *Konsumenterna och miljön* (SOU 1996:108). Miljöfrågor har tidigare ansetts vara ett ansvar för naturvetenskapen men nu betonas vikten av konsumentens och hushållens ansvar för att minska påfrestningarna på miljön och bidra till en långsiktigt hållbar utveckling. Hur förhåller sig läroplanerna till denna perspektivförskjutning?

Kortfattad läroplanshistoria

I målen för hemkunskap i Lgr 62 står att: "Undervisningen bör bidra till elevernas ekonomiska fostran och konsumentfostran..." (s 335). Ord som rationellt, sparsamhet, aktsamhet, varubedömningar är flitigt använda och vikten av att vara "modern" och "i tiden" märks tydligt i texten. Resurshushållning innebar att rationalisera hushållsarbetet och att vara medveten om arbetsmiljöns betydelse så att kvinnorna kunde frigöras för yrkesarbete. Det innefattade även att få kunskap om hur den personliga ekonomin kunde förbättras. Det var med andra ord det instrumentella och tekniska perspektivet som var aktuellt under 60-talet.

Ingen ändring av perspektivet ägde rum i Lgr 69 för hemkunskapens del. I målen för hemkunskap så talar man om "kunskaper om frågor, som rör sambandet mellan miljö, kost

och hälsa" (s 161). Men studerar man texten närmre så handlar "miljö" mest om att skapa trivsel i bostaden.

Under kunskaper och färdigheter i Lgr 80 nämns ett antal kunskapsområden som skolan skall ge alla elever och nämner där bl a "de stora samlevnads- och överlevnadsfrågorna ... hushållning med resurser, miljöfrågor"(s 15). Det betonas i samma stycke att "Kunskaper som är av betydelse för vardagslivet skall spela stor roll" (s 15). Att utgå från elevernas vardag påpekas på många ställen och under urvalsprinciper poängteras att:

"Eleverna måste som konsument kunna kritiskt värdera de varor och budskap de utsätts för. Mer traditionellt stoff kan behöva ge vika för att skolan tillräckligt skall kunna knyta an till den verklighet, som dagligen omger eleverna (s 31).

I kursplanen för hemkunskap syns det tydligt hur läroplanens intentioner avspeglas i målen för hemkunskap. Under de olika huvudmomenten syns nu början till en perspektivförskjutning från instrumentellt och tekniskt tänkande till en helhetssyn på området. Hushållning med resurser och råvaror under kostmomentet och att spara energi och ekologiska produkter är exempel på vad som nämns under hygienavsnittet. Under miljömomentet betonas "att ta ansvar för och vårda sin miljö och ta konsekvenserna av sitt handlande" (s 88). Även om dimensioner av ett mer holistiskt sätt att se på hushållning återfinns i kursplanen så upplever vi det som att enbart ett extra moment lagts till det gamla vanliga innehållet. Vilket perspektiv återfinns i nationella utvärderingen för hemkunskap och i våra läromedel?

Lpo 94

I läroplanen står under skolans uppgifter att alla skolans ämnen skall anlägga vissa övergripande perspektiv. Av de fyra som nämns är ett miljöperspektivet

Genom ett miljöperspektiv får de möjligheter både att ta ansvar för den miljö de själva direkt kan påverka och att skaffa sig ett personligt förhållningssätt till övergripande och globala miljöfrågor. Undervisningen bör belysa hur samhällets funktioner och vårt sätt att leva och arbeta kan anpassas för att skapa hållbar utveckling (s 7).

Det är ändå tankeväckande att notera att det flitigt använda ordet vardag i Lgr 80 knappt nämns i Lpo 94. Uttrycker vårt sätt att leva samma sak? Av de tretton mål att uppnå för alla elever finns även ett som vi kallar miljömål.

"Känner till förutsättningarna för en god miljö och förstår grundläggande ekologiska sammanhang"(s 10).

Målet uttrycker ett naturvetenskapligt förhållningssätt till problemen och verksamheterna i vardagen omnämns inte. Vi upplever att Lpo 94 har ett fokus som är hemkunskapsfrånvänt.

I kursplanen syns nu det globala, kritiska och emancipatoriska perspektivet tydligt. Eleverna skall förstå samband, utveckla helhetssyn och reflektera över konsekvenser av sitt handlande. Kursplanen motsvarar de behov som Skola för bildning talar om i miljökapitlet och där hemkunskap nämns som ett av de särskilt viktiga ämnena för miljöfrågor. Trender måste brytas, vanor måste förändras. Detta kommer att ställa krav på var och en personligen. Konsekvenserna av en livsstil måste stå klart för alla. På alla nivåer kommer ökad kunskap att vara den nödvändiga strategin för att varaktigt förändra attityder och förhållningssätt (källa? s

101). Resurshushållning skall genomsyra undervisningen och det bör betyda en nyinriktning för innehåll och arbetssätt.

Nyare skolpolitiska dokument

I regeringens utvecklingsplan för skolan nämns bara i föregående under skolans inre arbete att en viktig uppgift för skolan är att hos både flickor och pojkar skapa intresse för naturkunskap och teknik samt utveckla miljömedvetenhet (s 63). Det är intressant att notera att ha kontroll över vardagens problem i handling som man erfar i hemkunskap inte berörs. Det är enbart fråga om att utveckla ämnesområdet naturvetenskap. Hemkunskap nämns indirekt genom meningen i många av skolans ämnen kommer ungdomar i kontakt med även i livet utanför skolan (s 63). Vi uppfattar även utvecklingsplanen som hemkunskapsfrånvänd. En ny regering är ansvarig för utvecklingsplanen och trenden fortsätter...?

Lärande i hemkunskap

- ♥ Det gäller att göra en undervisning där nya handlingsmönster för ett hållbart levnadssätt inte blir moral och utan roligt/lustfyllt och en utmaning som eleverna väljer. Att diskutera vad är det goda livet och nya mått på livskvalitet och välfärd är ett led i etik- och miljöfostran.
- ♥ Att rationalisera arbetet och spara tid har varit ledstjärna för hemkunskap allt sedan Lgr 62. Barn, ungdomar och föräldrar talar mer än någonsin om tidsbrist. I hemkunskap lär sig eleverna snabba rätter, snabbt ätande och sedan tar diskmaskinen hand om resten. Betyder det att vi samtidigt talar om att mat och hushållsarbete är något nödvändigt ont? Det finns människor idag som har svårt att få tiden att gå och för andra är det många gånger en fråga om prioriteringar. Att baka sitt matbröd tillsammans ger närhet och social gemenskap som knappast två timmar framför en video ger. Tid är ett relativt begrepp som behöver problematiseras.
- ♥ Att sortera sina sopor har blivit något som de flesta gör även hemma. I hemkunskapen bör ta upp frågan om vilket ansvar individen/ hushållet, producenterna och affärerna bör ha. Diskussionen bör utgå från vilka intressen/värden som styr. Är miljövänliga varor alltid ett bra miljöval? Nu när företag kan tjäna pengar på människors miljöintresse bör vi vara vaksamma. I ett uthålligt samhälle handlar det mer om att konsumera mindre och annorlunda än om enbart bra miljöval. Att utgå från elevers frågor skapar förutsättningar för en fördjupad medvetenhet och intresse.
- ♥ Man bör leva som man lär är ett välkänt ordspråk som bör genomsyra både hälso- och resurshushållningsperspektivet. För ett hållbart samhälle behövs stora beteende förändringar hos människan och hushållet. Människans matvanor är också en faktor som avgör hur miljöbelastande hushållen är. Långsiktigt bra matvanor är bra för både människa och miljö. Man talar om betydelsen av var och hur mat produceras och om ändrad konsumtion när det gäller exempelvis kött. Betyder det att kompostera, odla i skolträdgården, använda ekologiska och lokalodlade livsmedel? Vilka val måste man göra för att anpassa sig till den verklighet som finns i form av både mänskliga, materiella resurser och naturens resurser. Vilka olika intressekonflikter finns?

- ♥ Detta perspektiv är svårt men ger elever inblick i hur vårt komplexa samhälle fungerar. Att i hemkunskapens praktik pröva vad det kan betyda att minska hushållens miljöpåverkan när det gäller till exempel elanvändning, val av mat, metoder är ett gripbart perspektiv för barn och ungdomar. Hur blir maten varierad, vad betyder att leva efter säsong, hur sparar vi tomaterna, hur utnyttjas spisen effektivt är exempel på frågor som kan bli aktuella. Att eleverna är delaktiga och aktiva i undervisningsprocessen är en förutsättning och det kan utvecklas till ett stort projekt för hela skolan.

När du vill veta mer:

Agenda 21. Förenta Nationernas konferens om miljö och utveckling. Miljö- och resursdepartementet 1993.

Biff eller bil? 1996, Naturvårdsverkets rapport 4542, Naturvårdsverkets förlag
Family Resource Management Issues . International Federation for Home economics, 1996??

Holm & Thunberg 1995, *Nya handla miljövänligt* Naturskyddsföreningens förlag

Forsberg & Mannergren 1996, *Omtankar*. Naturskyddsföreningen

SOU 1996:108. Konsumenterna och miljön. Betänkande av utredningen om konsumenterna och miljön. Stockholm

Ununger, Wrenfelt & Wikberger 1995, *Sila kamelerna- en miljöanalys av Gröna Konsum*

Varifrån kommer vårt dagliga bröd? 1997 Rapport nr 20. Stockholms läns landsting. Centrum för tillämpad näringslära

Perspektiv

I bilden av hemkunskap i läroplanen har vi överst samlat nio olika perspektiv. De är hämtade både från läroplan och kursplan. Vi uppfattar perspektiv som något som ska vara som olika utgångspunkter ur vilka hemkunskapens innehåll ska studeras. De olika perspektiven går i varandra och finns ständigt närvarande, men ibland lyfts ett perspektiv fram i fokus, ibland ett annat. Vi har valt att inte behandla alla perspektiv utan ger tre exempel: kultur-, jämställdhets- och etikperspektiv.

Kultur

Ordet kultur har många betydelser och användningssätt. Det talas i samhället om skolkultur, kulturperson, jägarkultur, bakteriekultur osv. Kulturen är alltid kollektiv. Kulturen i ett hem består av många detaljer från val av tidningar, TV-program, inköp, måltider, möbler, städning. "Rötterna till hemmens kultur ligger i alla de värderingar som präglar vår verksamhet i hemmet och som vi bär med oss vart vi än går" (Haverinen 1995 s 45). För att förstå och orientera sig bland de olika sätt att använda ordet kultur på har vi valt att använda kulturbegreppet dels som *värdeorienterande* och dels som *beskrivande* (Klausen 1976 s 8). Det är två både vanliga och olika sätt att använda ordet kultur på i vår del av världen.

Det värdeorienterande kulturbegreppet förutsätter att det finns värdeskalor/normer. Dessa bestäms oftast av en elit eller expertgrupp (Klausen, s 9). Ordet *finkultur* används som ett normativt kulturbegrepp. Den skall visa något som är önskvärt och skall gynnas för att visa

vad som är den "goda kulturen". Den kan ibland vara liktydigt med det s.k. borgerliga kulturarvet. Till finkulturen räknas då den rätta konsten, musiken, litteraturen, arkitekturen. Den eviga frågan inom finkulturen är vad som är *god respektive dålig smak* och önskan om att den goda smaken skall spridas bland folket. Det goda legitimeras genom att något ont skall motverkas t.ex. skräpkulturen (SOU 1997:121, s. 255 ff.; Kultur i skolan, s 30). Ett annat normativt begrepp är *folkkultur*. Hembygdsrörelsen mår om det folkliga kulturarvet, folkdräkter, folkdans m.m. Här deltar framförallt amatörer. Skillnaden mellan de olika kulturena kan vara små, men båda är normativa.

Det beskrivande kulturbegreppet skall beskriva och analysera istället för att bedöma och moralisera. Här kan kultur definieras som en känsla av social gemenskap inom en grupp. Alla i den gruppen känner till de regler och värden som de följer i sina vardagsliv, alltifrån lagar och förordningar till outtalade samspelsregler. Reglerna blir synliga när de håller på att förändras eller när det råder osäkerhet om vilka regler/värden som gäller. I det beskrivande kulturbegreppet består kultur således av en uppsättning självklarheter om hur allting är som till stor del är omedvetna men som styr både de individuella handlingarna och tolkningen av andras. I denna vida mening är kulturen en viktig del av människans identitet (Wellros, s 8 ff.). Inom det beskrivande kulturbegreppet är kultur mångskiftande och innehåller många delkulturer. Mångkultur och mångetnicitet kan diskuteras sakligt utifrån detta begrepp. Kan man återfinna dessa kulturbegrepp i grundskolans läroplaner och kursplaner i hemkunskap?

I den statliga skolpolitiken är kultur ett viktigt område att värna om. I de första läroplanerna för grundskolan (Lgr 62 och Lgr 69) så är målet klart normativt. Det är skolans uppgift att lära eleverna uppfatta och njuta av god konst, litteratur, musik och natur samt frigöra deras personliga uttrycksmöjligheter. I Lgr 62 talas det i hemkunskap om eleverna estetiska fostran under rubriken mål "Undervisningen /.../ bör vidare söka utveckla elevernas sinne för kvalitet och god smak" (s 335). Smakfostran gällde förutom dukning och uppläggning av mat även bostadens inredning. Denna inriktning mot borgerligt kulturarv finns även uttalat i Lgr 69.

I Lgr 80 tolkar vi läroplanstexten som att det råder en balans mellan att konsumera den goda kulturen och att producera egen kultur via eget skapande. Följande står att läsa i de övergripande målen under rubriken *skolan och kulturlivet* :

Skolan kan göra många viktiga insatser på det kulturella området. Ansvaret för att förverkliga de kulturpolitiska uppgifterna vilar på skolans alla ämnen. Ett speciellt ansvar har dock de ämnen som har till uppgift att utveckla elevernas uttrycks- och kommunikationsförmåga i en strävan att skapa en god barn- och ungdomslitteratur. Genom undervisning i t.ex. svenska, bild, musik, slöjd och idrott får alla elever grundläggande insikter i olika uttryck för mänskliga känslor, stämningar och erfarenheter. De får också träning i eget skapande som är ett led i personlighetsutvecklingen (s 26).

I kursplanen för hemkunskap är "estetisk fostran" borta men normer som "goda måltidsvanor"(Lgr 80 s 86) finns kvar. "Mattraditioner i Sverige och på andra håll i världen" (s 86) och "Familjen i olika kulturer. Samlevnadsformer och traditioner" visar exempel på att det är en förskjutning i kursplanen mot det beskrivande kulturbegreppet. Detta poängteras ännu mer i kursplanen för Lpo 94: "Genom internationella och historiska jämförelser kan matkulturens och umgängesformernas betydelse belysas ur olika aspekter och bidra till en ökad förståelse över kulturgränser" (Kursplan 1996 s 34).

I Lpo 94 talar man om att utveckla elevernas förmåga till kreativt skapande (s 10) och i kursplanen för hemkunskap betonas att ämnet skall behandla både estetiska och skapande värden samt vikten av att använda sina sinnen.

I Slutbetänkandet av Skolkommittén, SOU 1997:21 förslås att Lpo 94 bör bli tydligare när det gäller skolans kulturdimension så att det klart framgår "att en av skolans uppgifter är att främja alla elevers rätt att få möta och använda alla olika kulturella uttrycksformer och därmed få tillgång till det som vi kallar kulturell yttrandefrihet" (s 262-263). De menar att i skolan för mycket utgår från det verbala språket "... och inte alltid ger tillräckligt utrymme för de språkliga och kommunikativa sidorna hos bild, slöjd, film, musik, drama och dans" (s 263).

Det betonas att skolan mer ska utgå från barns och ungdomars egen kultur och att denna är viktig för deras utveckling och identitet och att mediekulturen spelar en stor roll. Istället för att skolan enbart är negativ och kritisk bör skolan lära eleverna ta till vara och att använda mediekulturen.

Det har från 1962 till 1997 skett en stor förändring av skolans kulturbegrepp. Från att eleverna var passiva kulturkonsumenter till att bli egna kreativa kulturproducenter. Man talar nu om kultur i skolan som kommunikation och språk samt om kulturell yttrandefrihet. Vi noterar att det vidgade språkbegreppet ej gäller ämnet hemkunskap. Mat som språk nämns t. ex inte i utredningen. Kan det bero på att ämnet hemkunskap uppfattas som ett normativt hälsoämne än som ett kreativt, tillåtande kulturämne med kommunikation och demokrati i fokus?

Kursplanerna i Lgr 62 och Lgr 69 har präglats av det gedigna kulturarvet (den präktiga husmodern). Kursplanen i Lpo 94 ger exempel på att ämnet har potential att ge eleverna en vidare kulturell kompetens, det som ev. begränsar dessa intentioner är betygskriterierna.

Lärande i hemkunskap

- ♥ Barn och unga är nyfikna och intresserade av måltider och bordsseder både ur historiska och kulturella perspektiv. Många unga vill veta hur de skall bete sig i olika situationer och känner sig ofta osäkra. De är medvetna om att det är ett osynligt språk som de bedöms efter vid olika situationer. Det svenska kulturarvet kan här tränas och diskuteras likväl som andra länders seder och bruk. Att veta varför vi nu äter med kniv och gaffel på ett speciellt sätt och varför kineser äter med pinnar på ett särskilt sätt är viktigt för att förstå både sin egen och andras kultur. För att kunna möta andra kulturer på jämlikt sätt måste man ha tillgång till sina egna kulturella rötter. Att ha ett icke normativt förhållningssätt från lärarens sida är viktigt liksom ett kreativt arbetssätt t.ex. att spela rollspel där olika förutsättningar gäller.
- ♥ I hemkunskap kan vi aktivt arrangera kulturmöten genom att bygga upp olika (hem)vardagssituationer som eleverna får lösa i s.k. familjegrupper. Dessa vardagssituationer kan röra allt från att mormor/ flickvännen från Grekland kommer på besök eller att el-räkningen är för dyr och måste halveras till att köket behöver städas. Vad skall mormor/flickvännen bjudas på? Vad kan vi spara på? Hur gör vi? Vem skall städa? Hur ska det göras? Eleverna får vid detta undervisningssätt utveckla många av sina kommunikationsmöjligheter både genom att lyssna på varandra, uttrycka sina

erfarenheter, utgå från kunskap i handling och testa olika alternativ samt på ett fängslande sätt presentera arbetsresultatet.

- ♥ I vårt mångkulturella samhälle är det viktigt att lära sig respektera att det finns andra sätt att tänka, tro och vara än de man själv är van vid. Här kan vi inte i undervisningen betrakta t.ex. mat och boende som enbart materiella ting som det kan förmedla objektiva kunskaper om utan människors skilda erfarenheter, tänkande och historia bör uppmärksammas. Det finns kulturspecifika värderingar, uppfattningar och regler om t.ex. val av möbler och hur de används, enskilda livsmedels symboliska värde, livsmedelskombinationer, matlagningstekniker, måltidssammansättning, måltidsrytm och inte minst om hälsan.

När du vill veta mer:

- Arnstberg, K-O (red) 1993, *Kultur, kultur och kulturer. Perspektiv på kulturmöten i Sverige*. Stockholm: Liber utbildning.
- Fürst L' Orange, Elisabeth 1997, Den äckliga maten. I *Kvinnovetenskaplig tidskrift 1/ 1997, Att äta eller ätas*.
- L' Orange Fürst, Elisabeth 1995, *Mat- et annet språk. Rasjonalitet, kropp og kvinnelighet*. Oslo: Pax Forlag A/S.
- Hansson, Hasse och Persson Grip, Elisabeth 1995, *Kultur i skolan*, PM, Stockholm, Utbildningsdepartementet
- Haverinen, Liisa 1995, Värdegrunden för undervisning i huslig ekonomi. I Aho, Kaarina (red) *Upplevelser och levnadskonst. Huslig ekonomi*. Helsingfors, Utbildningsstyrelsen.
- Klausen, Arne Martin 1976, *Kultur- variation och sammanhang*. Stockholm: bokförlaget PAN/ Norstedts
- Liukko, Anneli 1996, *Mat, kropp och social identitet*. Stockholms universitet, Pedagogiska institutionen.
- Svederberg, Eva 1997, *Tänkandet bakom val och användning av livsmedel*. Lund: Lund University Press.
- Utbildningsdepartementet 1997, *Skolfrågor- Om en skola i en ny tid*. Slutbetänkande av skolkommittén (SOU 1997:121)
- Wellros, Seija 1997, Skolan är en scen för dramatiska kulturmöten. I *Pedagogiska magasinet. Lärarförbundets Tidskrift*, Nr 3
- + Pippi LEngstrump

Jämställdhet

Ett av de grundläggande värden som skolan ska "förmedla och hos eleverna förankra" (Lpo 94 s 5) är jämställdhet. Vad jämställdhet är eller hur den ska genomföras står däremot inte. En ofta förekommande definition av jämställdhet är den som Statistiska centralbyrån använder sig av:

Kvinnor och män ska ha samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter att

- har ett arbete som ger ekonomiskt oberoende
- vårda barn och hem
- delta i politiska, fackliga och andra verksamheter i samhället (SCB 1992)

I läroplanen står vidare att "skolan ska aktivt och medvetet främja kvinnors och mäns lika rätt och möjligheter. ... Skolan har ett ansvar för att motverka traditionella könsmonster" (s 6). Det

sågs också att läraren *skall* "se till att eleverna oavsett kön... får reellt inflytande på arbetssätt, arbetsformer och på undervisningens innehåll..." och "verka för att flickor och pojkar får lika stort inflytande över och utrymme i undervisningen" (s 14). Även om detta gäller alla ämnen så har flera det inskrivet i sina kursplaner att de ska bidra till jämställdheten så också hemkunskap. Ofta, både inom skolforskning och skoldebatt i övrigt, begränsas jämställdhetsfrågan till att handla talutrymme i klassrummet och liknande vilket vi menar är en allt för begränsad syn. Själva undervisningsmetoden är en viktig aspekt, men inte den enda.

Att grundskolan har ett ansvar när det gäller jämställdhet fastställdes först i 1969 års läroplan (Lgr 69). Här lyfts könsroller fram som en viktig aspekt för skolarbetet och man nämner att skolan också ska bidra till att inte bara samhälls- och yrkesliv utan också hushållsarbete och familjeliv ska påverkas genom skolans jämställdhetsarbete. Om utgångspunkten tas i jämställdhetsdefinitionen ovan innebär det att skolan ska verka för att alla elever ges förutsättningar för dessa rättigheter, skyldigheter och möjligheter inklusive "sköta hem och barn". Vad får det för betydelse för innehållet i skolundervisningen?

Ett strävansmål för hemkunskap säger att eleverna ska "frigör[a] sig från traditionella uppfattningar om kvinnors och mäns uppgifter i hem och hushåll" (Kursplan 1996, s 34). Många lärare i hemkunskap som vi talat med formulerar sig ungefär så att "vi pratar inte om saken, vi gör det istället". På liknande sätt skriver man också i kursplanen: "I hemkunskap får både flickor och pojkar erfarenheter av det praktiska arbetet i hushållet. Eleverna samarbetar och fördelar olika arbetsuppgifter i naturliga situationer av de slag de kommer att möta senare i livet" (s 33). Men räcker det att eleverna läser samma ämne, arbetar i samma klassrum eller ens att de arbetar i samma grupp? Eller är det så som rapporten *Hemkunskap i sex terminer* (Ekström 1995) antyder att hemkunskap istället snarare förstärker traditionella könsmonster?

Lärande i hemkunskap

- ♥ Att eleverna samarbetar för att bearbeta olika uppgifter är utmärkande för hemkunskapsmetodiken. Det är viktigt att reflektera över hur gruppindelningar görs. Det är inte säkert att jämställdheten främjas vare sig av könsuppdelade undervisnings- eller arbetsgrupper eller av att eleverna jobbar i par med en flicka och en pojke. Ett sätt att stärka samarbetet och motverka traditionella mönster är att arbeta med det som kallas "familjegrupper". Det utmärkande för en sådan gruppindelning är att positionerna de olika "familjemedlemmarna" intar är givna. En ansvarar idag för ekonomin, en annan är den som ser till att arbetet blir avklarat enligt planerna, en tredje ansvarar för redovisning och för då gruppens talan inför de andra eleverna etc. Vid nästa tillfälle skiftar eleverna positioner så att efter en period har alla lett arbetet, fört gruppens talan och så vidare. Ingen tillåts här vara den som alltid tar ledningen, eller alltid gör något annat eller aldrig gör något. Sedan är det dags att byta arbets-/familjekamrater och man börjar om på nytt, kanske med ett nytt tema. Detta sätt att arbeta motverkar inte bara traditionella könsmonster utan också andra lösningar som att alltid vara den som är tyst, den som förväntas skämta, den som tar ledningen etc.
- ♥ Om vi ser till hushållsarbetets fördelning mellan hushållsmedlemmarna i svenska hushåll är det så att kvinnorna gör det mesta av arbetet även om svenska män gör mest hushållsarbete av alla män i västvärlden. Ser vi till den del som matlagning utgör har männen även tagit en del här. Men de har inte i så stor utsträckning tagit del av vardagsansvaret. Det är när det är fest och lite extra som männen tar över. Det får till följd bl.a. att det är män som får beröm och uppmuntran för hur ofta hyllas och äras den som fixat makaroner och korv eller något

annat snabblagat efter jobbet. Är detta tendenser vi kan skönja också i hemkunskapsundervisningen? Är det flickorna som följer recepten och tänker på nyttan och pojkarna som experimenterar och tänker på smaken? Både flickor och pojkar måste få uppmuntran och respons på vad de gör. Det är så lätt att den tysta, duktiga flickan (eller pojken) inte får det gensvar av läraren som de behöver precis lika väl som den stökiga, skämtande och experimenterande pojken (eller flickan).

- ♥ I läroplanen står att “Det sätt på vilket flickor och pojkar bemöts i skolan, och de krav och förväntningar som ställs på dem, bidrar till att forma deras uppfattningar om vad som är kvinnligt och manligt“ (s 6). Vilka krav och förväntningar ställer vi på eleverna i hemkunskapen. Förväntar vi oss att flickorna redan kan en del om hushållsarbete, och därför inte uppmärksammar deras prestationer på det sätt vi uppmärksammar pojkarnas som vi inte förväntade oss att de skulle ha några kunskaper alls? Säger vi åt pojkarna att skruva åt kranpackningen eller lyfta bordet trots att flickor mycket väl klarar både det ena och det andra om de bara ges chansen? Blir vi mer irriterade om en av flickorna glömt boken eller inte gjort hemuppgiften än om en pojke glömt det, för flickor förväntas sköta sådana saker noggrannare än pojkar? Genom att undvika den här typen av stereotypa förväntningar kan vi bidra till att motverka traditionella könsmönster.
- ♥ Så kommer vi till innehållet i hemkunskapsundervisningen. Ett sätt att tala om kunskapsinnehållet är som “traditionellt kvinnligt“, “traditionellt kvinnliga sysslor“ och liknande. Arbetsfördelningen i bondesamhället gjorde att kvinnor utförde dessa sysslor, i dagens arbetsfördelning med både kvinnor och män på arbetsmarknaden finns inte lägre samma skäl för den sneda arbetsfördelningen vad hushållsarbete beträffar. Kanske kan klagörande av arbetsfördelningens historiska grund underlätta för eleverna att se förändringsmöjligheterna.
- ♥ Att ta utgångspunkt i elevernas undringar och frågor kan vara ett sätt att låta både flickors och pojkars intressen få samma utrymme. Det kan också finnas frågor som med fördel diskuteras i könsuppdelade grupper. Kanske kan flickor behöva få tillfälle att tala om banting, kroppsformer, anorexi och bullimi utan att pojkarna finns närvarande. Man måste vara medveten om att det man som lärare säger uppfattas olika av varje enskild elev. Om vi talar om att vi inte ska äta fett så är det kanske den kroppsfixerade smala flickan som tar till sig budskapet och inte den överviktiga pojken. Därför bör mer tid användas till att verkligen försöka få reda på vad och hur eleverna uppfattat undervisningen.

När du vill veta mer:

Ekström, Marianne 1995, Hemkunskap i sex terminer
Hjälmeskog, Karin 1994, Hemkunskap för flickor... och pojkar. Ämnets betydelse för skolans jämställdhetssträvanden. Centrum för didaktik: *Didaktisk forskning i Uppsala 17*
Hultman, Tor 1991, Språk och kön. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 1
Kvinnovetenskaplig Tidskrift 1994, nr 4 (temanummer om genus: Lära och lära ut)
Utbildning och demokrati 1995, nr 3 (temanummer om genus)

Etik

Frågor om etik och moral har alltid varit centrala för människor i deras sökande efter identitet och trygghet. Etiska frågor är frågor om rätt och fel, gott och ont och sant och falskt.

Ibland används begreppen moral och etik som synonymer och ibland skiljs de åt och då används *etik* som läran om moraliska handlingar och *moral* som människors handlande. Med andra ord om moral handlar om hur människor handlar i olika frågor som berör viktiga värden så är etik reflektioner över dessa handlingsmönster. Ibland sker också en uppdelning genom att moral får stå för universella uppfattningar om rättvisa och etik står för kulturellt avgränsade föreställningar om det goda livet. Man skiljer också på normativ och beskrivande etik. Beskrivande etik är vad människor skattar högt i livet, vilka är de grundläggande normerna i människors liv. Normativ etik beskriver å sin sida vad som bör vara det rätta, det sanna, det goda och utifrån vilka principer människor bör handla. När man talar om etik inom forskning, bioteknik osv är det oftast den normativa etiken man använder sig av.

... att handla moraliskt är att handla i enighet med en uppfattning om vad det betyder att vara moralisk som är acceptabel och försvarlig. Det betyder inte att handla i enighet med vilken uppfattning om moral som helst (efter Noddings 1986 s 27).

Det betyder att handla på ett sätt som vi förstår som det bästa, med den reservationen att vi tar samma hänsyn till varje individ som påverkas av handlingen och dennes intressen (Rachels 1993). Det är den här typen av kunskap, etik, moralisk vishet, som ska föras vidare från en generation till nästa (Heller 1990). Det är normer, värderingar och attityder som ska föras vidare i den process som vi kan tala om som socialisation eller fostran. Skolan spelar givetvis en viktig roll i sammanhanget.

I Lpo används den normativa etiken genom att dokumentet föreskriver vilka värden som är grundläggande i vårt samhälle idag:

Människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta...(Lpo 94 s 5)

Dessa värden är djupt förankrade i vårt samhälles historiska rötter, men är inte givna en gång för alla. ”De måste förstås, förankras, försvaras och utvecklas” (Bildning och kunskap s 84). Läroplanen kan också uppfattas normativ då den talar om att dessa värden ”förvaltas av kristen tradition och västerländsk humanism” (Lpo 94 s 5). Skolan måste se till att eleven kan skapa en förståelse för dessa värden och deras historia och ge eleverna möjlighet att utveckla ett personligt förhållningssätt till dem. Tillsammans med övrigt kunnande eleven utvecklar i skolan ska detta skapa förutsättningar att medvetet och reflekterat kunna ta ställning i olika frågor. Det betyder att skolan ska gestalta och förmedla vissa värden samtidigt som den enskilda eleven ska finna sin unika egenart så att hon/han kan delta i samhällslivet genom att ge sitt bästa i ansvarig frihet. Detta kan uppfattas som motsägelsefullt. Men med Noddings (ovan) betyder det att elevens förmåga och vilja att handla etiskt som skolan ska främja ska ske i enighet med just den moraliska uppfattning som uttrycks med de grundläggande värdena.

Etiska frågor förekommer i skolans alla verksamheter och ämnen och de bör behandlas i naturliga sammanhang i de olika situationer i skolans vardag då de uppstår. Vad är det då för etiska frågor som kan tänkas komma upp i samband med undervisning i hemkunskap?

Lärande i hemkunskap

Här kan man ta utgångspunkt antingen i arbetssätt och själva verksamheten i klassrummet eller i kunskapsinnehållet. Med den första utgångspunkten kan vi se frågor som: Hur ska vi fördela arbetet, vi kan ju olika mycket i vår arbetsgrupp? Vem ska arbeta med vem? Vem tillåts

tala och vem tiger under diskussionen? Med kunskapsinnehållet som utgångspunkt kan till exempel följande frågor bli aktuella: Ska jag äta kött eller inte? Är det rätt att vara vegetarian/vegan? Ska man äta bananer? Vad är genmodifiering? Ska jag köpa en svensktillverkad telefon eller importerad? Måste jag dra ner på min elanvändning? Listan skulle kunna bli oändligt lång. Hemkunskap som handlar om hushållets olika verksamheter, om relationer mellan människor och mellan människor och miljön måste hela tiden hantera frågor om rätt och fel, gott och ont.

- ♥ För att kunna ta ställning i olika frågor behöver eleven lära sig att identifiera sina värderingar och sina behov. Dessutom måste han/hon kunna se sambandet mellan sina värderingar och behov och de val hon/han gör och sin dagliga verksamhet. ”De ungas tankeförmåga utvecklas knappast av att läraren ger dem en färdig åsikt om vad ungdomar bör värdesätta” (Haverinen 1995 s 37). Det är alltför lätt att man som vuxen lägger fram sina värderingar på ett sådant sätt att det av ungdomarna uppfattas som ett tvång. Därför är det viktigt att vara tydlig med vad som är de egna värderingarna. Ett sätt kan också vara att ta exempel från tidningar, böcker eller teve. I en dagstidning intervjuas ett antal ungdomar om varför de är veganer. Ur en sådan artikel kan eleverna analysera de intervjuades behov och värderingar. Varför blev de veganer? Vad anser deras familjer om det? osv. Intervjuerna kan då fungera som underlag för eleverna att fundera över sina egna värderingar, genom att olika alternativa förhållningssätt kommer fram i intervjuerna och inget sätt presenteras som mer rätt än något annat.
- ♥ I ett utforskande av de egna värderingarna bör eleverna också ge akt på hur värderingarna kommer till uttryck i hur man tänker, uttrycker sig och i hur man handlar. Det är viktigt att ge akt på de motstridigheter som ofta uppstår mellan ord och handling. Vi tar ett par exempel från resurshushållningsområdet: Jag anser att man ska handla miljövänligt, men köper ändå inte de krävda morötterna eller trots att jag vet att lunchen är viktig köper jag en macka och lite godis i affären istället för att äta lunch i skolmatsalen. Så här gör de flesta människor mer eller mindre. ”Vi kan konsten att bedra tom oss själva och erkänner vi det är vi på väg mot en värdemedvetenhet” (Haverinen 1995 s 38).

När du vill veta mer:

Haverinen, Liisa 1995, *Värdegrunden för undervisning i huslig ekonomi*. I Aho, Kaarina (red) *Upplevelser och levnadskonst. Huslig ekonomi*. Helsingfors, Finland: Utbildningsstyrelsen
Heller, Agnes 1990, *A philosophy of morals*. Cambridge, MA: Basil Blackwell Ltd
Skolverket 1994, *Bildning och kunskap*. Särtryck ur skola för bildning (SOU 1992:94) Stockholm: Liber
Rachels, J 1993, *The elements of moral philosophy*. New York: McGraw-Hill Inc

Tankar i slutet och en början ...

Att ta hem kunskapen

I vår värld av starkt mediabrus där vi översköljs av reklam om mat, kocktävlingar, faktaprogram om konsumenternas situation eller djurens villkor och där marknaden ständigt erbjuder nya produkter är hemkunskapens innehåll inte längre så självklart. I en alltmer osäker,

föränderlig och informationsrik tillvaro blir det ännu viktigare än tidigare att vi ständigt reflekterar över våra val av undervisningsinnehåll och vilken bild vi ger elever, föräldrar och skolans personal av vårt ämne. *Det vi gör och säger går hem*. Det vi uttalar oss om bör vara trovärdigt pga att det berör människors dagliga liv och det ställer stora krav på vårt eget livslånga lärande både på det pedagogiska och det ämnesmässiga området. Att följa med i den debatt som sakkunniga och experter för inom olika områden, i media och marknadens utbud och om människors skilda verkligheter blir därför nödvändigt.

Lärande i hemkunskap är bearbetade tankar om handlingars betydelse i realistiska vardagssituationer. Kunskapsuppdraget har förändrats från att ge eleverna information till att skolan ge eleverna möjlighet att lära sig att sovra, bearbeta, tolka och värdera information. I hemkunskap har vi ju maten som en god och viktig utgångspunkt för lärandet men många missuppfattar hemkunskap som enbart ett ”laga mat - och ätaämne”. Mat och måltider är mycket bra medel för att klargöra begrepp, samband och perspektiv. Det är livsviktigt för ämnets utveckling att vi tydligt för fram till alla berörda parter att vi använder mat som en viktig del i vår pedagogik. Vi kan även tillgodose ett fysiskt behov om lektionerna i hemkunskap ligger under lunchrasten och på så sätt göra sambandet mat och hälsa än mer påtagligt.

Hemkunskap och lärandet

Vi måste inrikta oss mer på arbetsprocessen för vi har haft en övertro på att konkret agerande automatiskt leder till abstrakt förståelse. Att synliggöra allt lärande genom hela arbetsprocessen från initierandet av ett problemområde och formulering av frågor till utvärdering av både arbetsprocess och slutprodukt. Vi hoppas att det skall gå lättare kan tala om vilka kompetenser eleverna utvecklar utifrån vår bild *Hemkunskap och lärande*. Vi har talat om det på olika sätt tidigare men här följer en kort översikt. Vi har valt att tala om att eleverna i hemkunskap:

Skapar och är kreativa. Det handlar om att det finns olika sätt att lösa ett problem i hushållet. Exempel är att skapa en måltid av det som finns i skafferiet, komponera recept på olika teman, hushålla med miljön och städa.

Värderar information som finns i t ex. media, förpackningar, gratismaterial, läromedel, kostdataprogram. Det handlar också om att värdera arbetsprocessen och slutprodukten ur olika perspektiv t ex resurshushållnings- och jämställdhetsperspektiven.

Löser problem som kan gälla allt från att diska på ett resurssnålt sätt till mer omfattande uppgifter att lösa som tar flera lektionstillfällen i anspråk. I bilagan om tävlingen Klara skivan visar vi på ett sådant exempel.

Planerar allt från innehåll och uppläggning av undervisning under en hel termin eller hur varje familjegrupp som får hand om hushållskassan som ska räcka i 6 veckor till att organisera verksamheterna så att alla delar på arbetet eller att måltiden blir klar vid en viss tidpunkt.

Använder sina sinnen. I hemkunskap använder eleverna alla sina sinnen smak, lukt, hörsel, känsel och syn i olika situationer. Hela människans register finns med när eleverna bakar, lagar mat, städar, tvättar.

Utvecklar social kompetens genom att arbeta tillsammans med olika människor och reflekterar över samarbetsprocessen.

Utvecklar ansvarskänsla för t. ex miljön och hälsan genom att se konsekvenser och samband av sina handlingar.

Utvecklar kulturmedvetenhet om egen och andras kulturer dvs. människors skilda sätt tänka och handla vid inköp, olika måltider, högtider, rengöring, hushållning osv.

En målstyrd skola

Bilderna *Hemkunskap och lärande* och *Hemkunskap* kan användas vid bedömning/ utvärdering. Dels kan eleven först själv uppskatta sina förmågor och tala om vilka kompetenser han/hon är bra på och vilken/vilka han/hon behöver arbeta mer med och dels gör läraren motsvarande bedömning utifrån bilden *Hemkunskap och lärande*. Utifrån bilden *Hemkunskap* kan eleven och läraren bedöma om eleven behärskar kärnans budskap, utifrån den undervisning de erhållit och om det ev. behövs fler lärandesituationer innan eleven får godkänt. Kan de reflektera djupare över sina och människors handlingar ur olika perspektiv och dessutom visar det i handling så blir det högt betyg/ hög bedömning. Jämför med de riktlinjer för betygens inriktning som finns fastställda. Hemkunskap är ett omfattande ämne och på den korta tid ämnet har i dagens skola kan de enbart bli fråga om urval av kunskapsområden men det är ändå viktigt att det finns möjligheter till djup i lärandet.

Hemkunskapens potential

Alla ämnen bidrar på sitt sätt till att läroplanens mål uppnås. Hemkunskap bidrar också till läroplanens mål på sitt unika sätt (se kapitel 3):

I hemkunskap studeras relationer mellan människor och mellan människor och materiella ting
I hemkunskap studeras människans omgivning (natur och samhälle) ur ett hushållsperspektiv
I hemkunskap sätts helheter och samband före delar och detaljer
I hemkunskap ses människan-i-hushållet som en del av en mycket komplex helhet. Det medför ett erkännande av att olika vetenskapliga perspektiv krävs för ökat kunnande.

Genom att ämnet enligt kursplanen ska fokusera på konsumentfrågor, boende och framför allt genom fokus på mat så har hemkunskapen stora möjligheter att bidra till ett flertal av skolans centrala uppgifter.

Maten som utgångspunkt skapar unika möjligheter att studera och klargöra samhälleliga och kulturella samband i sin helhet:

Med utgångspunkt i maten, vil de fleste af livets forhold kunne blive berørt. Utöver den naturvidenskablige sammenhæng ingår maten i en uendelig mange andre sammenhænge; i kulturelle, økonomiske, politiske, klassmæssige, religiøse, globale, produktionsmæssige, teknologiske, sundhedsmæssige og kulinariske sammenhænge (Gabrielsen 1990 s 72).

Hemkunskap kan på ett självklart sätt binda samman mikro- och makronivå och vi och de andra. Genom att bry oss om de som vi har närmast oss i familjen/hushållet, i grannskapet kanske vi också kan lära oss att handla på ett mer omsorgsinriktat sätt även på global nivå. Det här är centralt för skolans uppgift att fostra till demokrati, tolerans och solidaritet med svaga och utsatta.

När vi beskriver hemkunskap i arbetsplaner, lokala kursplaner etc bör vi visa hur ämnet uppfyller läroplanens mål. Det bör också framgå vilka mål vi prioriterar och hur och varför vi gör det. Ett något annorlunda exempel på hur detta kan gå till finner du bilagan Klara skivan. *Vår nya hemkunskap* är namnet på ett projekt som genomförs i Uppland. Syftet är att lyfta fram och stärka ämnet. Under 1998 genomförs inom projektets ram en tävling under namnet *Klara skivan*. Vårt syfte att ta med tävlingsbeskrivningen här är att ge exempel på hur man kan beskriva vad man gör i relation till läroplan och kursplan. Det är också exempel på hur de olika perspektiven i bild ett alltid finns med men betonas olika starkt. I Klara skivan är det kultur- och jämställdhetsperspektiven som är speciellt centrala.

En början...

Vi tror på den ”nya” hemkunskapen och att ämnet kan bidra till att eleverna klarar av ett föränderligt liv. Ämnet måste ständigt utvecklas, det är ett kunskapsområde där lyhördhet och fingertoppskänsla erfordras. Undervisning handlar ytterst om värderingar och därför gäller det för läraren att skapa en öppen atmosfär där allt är tillåtet att tala om och inget är fel eller falskt.

Vad som är rätt eller fel kan ofta bero på ur vilket perspektiv ett fenomen eller en process studeras. Därför är det viktigt att olika perspektiv och kunskaper från olika intellektuella traditioner ges utrymme i hemkunskapen. Vi måste bygga vår undervisning och argumentation på vetenskaplig grund och vi måste utveckla en egen vetenskap, hushållsvetenskap, med hjälp av teorier och metoder från flera andra discipliner.

Vi hoppas på att den dimension som handlar om omsorg ska återupprättas i hemkunskap. Vi påstår inte att den helt försvunnit men som vi tidigare skrivit har det som kan kallas tekniskt rationellt perspektiv fått ta överhand. Vi tror att ”omsorgens återupprättande” kan ske på flera sätt. För det första genom att hemkunskap blir det tvärvetenskapliga kunskapsområde som vi talar om att det är, dvs. att naturvetenskapens dominerande ställning över samhällsvetenskap och humaniora försvinner. För det andra kan det ske genom att de delar av hemkunskap som successivt strukits ur kursplanen återinförs. Det vi talar om är framför allt samlevnadsmomentet, men kanske även något om barn. Det här är delar i livet i hushållet som ungdomar prioriterar i sina tankar om sitt framtida liv.

Demokrati handlar både om möjligheter, rättigheter och skyldigheter. I hemkunskap kan demokrati handla om att få förutsättningar att kunna påverka exempelvis utbudet i affären eller ta ställning till reklambudskapet i TV. Men det kan också handla om rätten att göra sin röst hörd när det gäller gruppstorlek, arbetspassens längd eller annat som påverkar undervisningens kvalitet och likvärdighet. Att inrätta ett hemkunskapsråd på skolan, med elever från varje undervisningsgrupp, kan vara ett sätt att lära demokrati i praktiken.

Liv och lust

Drivkraften för människors utveckling är liv och lust. Elever vill och skall vara med och bestämma om undervisningens innehåll utifrån de uppställda målen och alla behöver inte göra samma sak. Genom att ta elevernas intressen som grund för undervisningen t ex anordnandet av en klassfest i åk 5 eller att i årskurs 9 ta utgångspunkt i det ökande antalet veganer bland ungdomar, så kan lärande i näringslära, matlagningsmetoder och hushållning naturligt integreras. Ämnets livskraft och utveckling är beroende av att eleverna kommer ihåg sin hemkunskap med glädje och som ett värdefullt ämne som de vill ha mer av.

Referenser

Auld, John W. 1996 Sustainable material culture: Policy directions toward healthy housing communities. *Canadian Home Economics Journal* nr 4 (fall) s 156-160

Marjorie M. Brown 1993, *Philosophical studies of home economics in the United States. Basic ideas by which home economists understand themselves.* East Lansing: Michigan State University

Bubolz, Margaret och Sontag, Suzanne 1993 Human Ecology Theory. Se Boss et.al. (red) Source book of family theory and method

Bubolz, Margaret 1996, A century of progress – a future of caring. Uppsats presenterad vid Third Beatrice Paolucci Symposium proceedings, March 21-23. Michigan State University

Ebbersten, Sten 1995 Hushållning från individ till samhälle. En omvärldsanalys av mänsklig resurshantering. Se *Hushållning - en fråga om jämställdhet och livsviktiga kompetenser*. Rapport från ett idéseminarium anordnat av Svenska kommittén för hushållsvetenskap och Uppsala hushållsskolas fond, Uppsala november 1994

Gabrielsen, Tone Saugstad 1990, Hjemkundskabsfaget i spændningsfeltet mellem det dannende og det utdannende ideal. *Nordisk pedagogik* nr 1-2

Halling, Berit 1986, *Samhälle, skola, hemkunskap*. Umeå Universitet: Institutionen för hushålls-, textil- och barnavårdslärare. Nr 18

Hirdman, Yvonne, 1989, *Att lägga livet tillrätta. En studie i svensk folkhemspolitik*. Stockholm:

Hjälmeskog, Karin 1994, Hemkunskap för flickor... och pojkar. Ämnets betydelse för skolans jämställdhetssträvanden. *Didaktisk forskning i Uppsala nr 17*. Uppsala Universitet: Centrum för didaktik.

Johansson, Ulla 1987, *Att skolas för hemmet*. Umeå Universitet: Pedagogiska Institutionen

Kursplaner för grundskolan 1994, Utbildningsdepartementet

Läroplan för grundskolan 1962, Skolöverstyrelsens skriftserie 60. Stockholm: SÖ-förlaget

Läroplan för grundskolan 1969, *allmän del*. Skolöverstyrelsen. Stockholm: Utbildningsförlaget Liber AB

Läroplan för grundskolan 1969. *Supplement för hemkunskap, barnkunskap*. Skolöverstyrelsen. Stockholm: Utbildningsförlaget Liber AB

Läroplan för grundskolan 1980, *allmän del*. Skolöverstyrelsen. Stockholm: Liber Utbildningsförlaget

Läroplan för det obligatoriska skolväsendet, Lpo 94. Stockholm: Utbildningsdepartementet

Molander, Bengt 1993 *Kunskap i handling*. Göteborg: Daidalos

Molander, Bengt 1995 Kunnande som reflekterat handlande. *Slöjdforum* nr 5

Molander, Bengt 1995 Synlig och dold kunskapsteori i skolforskningen. Exemplet den nationella utvärderingen. *Forskningens villkor, skriftserie*. Göteborgs Universitet: Humanistiska fakulteten

Palmblad, Eva och Eriksson, Bengt Erik 1995, *Kropp och politik. Hälsoupplysning som samhällspegel* Stockholm: Carlssons

Promemoria 1997-05-30

SOU 1992:94 Skola för bildning. Betänkande av läroplanskommittén. Stockholm: Allmänna Förlaget

Säljö, Roger 1990, Språk och institution: Den institutionaliserade inlärnings metaforer. *Forskning om utbildning* nr 4, s. 5-17

Säljö, Roger 1992, Kontext och mänskliga samspel. Ett sociokulturellt perspektiv på lärande. *Utbildning och Demokrati* nr 2, s. 21-36

Säljö, Roger 1995 Är handen praktisk och tanken teoretisk? *Slöjdforum* nr 1

Turkki, Kaija 1995 De teoretiska grunderna för läroämnet huslig ekonomi. Se Aho K (red) *Upplevelser och levnadskonst. Huslig ekonomi*. Utbildning i utveckling 6. Helsingfors: Utbildningsstyrelsen

Undervisningsplan för rikets folkskolor 1990 Stockholm: Bokförlaget P.A. Norstedt & söner

Undervisningsplan för rikets folkskolor 1955. Kungliga skolöverstyrelsens skriftserie 60. Stockholm: Svenska bokförlaget Norstedts

Utbildningsplan för förskola, skola och vuxenutbildning – kvalitet och likvärdighet. Regeringens skrivelse 1996/97:112

Vaines, Eleonore 1990 Philosophical orientations and home economics. An introduction. *Canadian Home Economics Journal* nr 1 (vår)

Bilaga: Hemkunskapslokaler

Diskussionsunderlag:

Hemkunskap - undervisningslokaler inför 2 000.

Margareta Grönqvist

Vad innebär kunskapsområdet hemkunskap?

Hushållning med materiella och personliga resurser i hushållet.

Ekonomi för individ och hushåll.

Mat är det viktigaste pedagogiska materialet.

Kultur som ger identitet åt människor i Sörmland, Sverige och andra länder.

Upplevelser är motorn i lärandet och ger mening och sammanhang

*Nytta och nöje i samspel implicit tränas t.ex. matematik och svenska
Samarbete i grupp ger social kompetens.
Kreativitet ger möjligheter i vardagslivet.
Ansvar för sin egen/familjens hälsa och samhällets och naturens resurser.
Planering ger tid och pengar.*

Vad är utmärkande för undervisningen i lokalen?

Hemkunskap

För de lägre årskurserna upp till åk 6 är vanligen undervisningen måltids- och metodinriktad. Alla barn arbetar oftast med samma uppgifter. Det styrs av stor dels av elevgenomströmning och dels av att eleverna har få timmar i ämnet För de högre årskurserna kan lärandet vara problem- och projektinriktat. Ungdomarna arbetar oftast gruppvis med olika fall/ problem.

Elevers val

Elevers val är en fördjupning av ämnets strävansmål och kan innehålla kurser som;
”Bageriet” som ansvarar för skolans kaféverksamhet
”Miljönärerna” som är skolans och lokalsamhällets spjutspetsar i miljöfrågor som skördar, konserverar, säljer osv
”Olika livsstilar” här kan djupdykningar ske om vegetarisk livshållning, om aktivt idrottande m.m.
”Matkul” där lärande om mat, måltider och högtider från skilda kulturer fördjupas.
”MATematik”
”LÄSkande gott”

Resurscentrum för människorna i lokalsamhället

Undervisningslokaler bör inredas och utrustas så att de blir attraktiva att hyra ut för olika verksamheter. Det kan vara kurser för tonårsföräldrar, småbarnsföräldrar, föräldrar och barn, butikspersonal, pensionärer m.fl.

Idéer för en hemkunskapslokal i en 1-9 skola

Lokalen bör vara centralt placerad för att kunna tjäna olika arbetsenheter. Lokalen skall vara sammanhållen dvs. ej utspridd i skolan och anpassad för barn (sockellådor) och vuxna. Matplatser bör var skilda från undervisnings/skrivplats. Datorer och skrivare bör finnas i närheten av skrivplatserna. Hänsyn till miljön och en hållbar utveckling bör genomsyra inredning och utrustning. Arbetsmiljöaspekter bör vara väl genomtänkta ex varustransporter, förråd, livsmedelshygien, kompostering, ventilation, buller. Det är önskvärt med olika kökslösningar och material så att skötsel och funktion kan studeras. Skolan kan följa utvecklingen av kökets teknik i samverkan med något lokalt företag genom att t. ex. att testa nya spisar, maskiner etc.

Följande förslag på utrustning är tänkt för en lokal. Finns det behov av två lokaler kan vissa verksamheter samordnas. Detaljerad kravspecifikation på utrustningen bör göras i samråd.

VERKSAMHETER UTRUSTNING

matlagning	2-4 "vanliga kök" med olika spisar, 4-2 spishällar ev induktionshäll, 4-2 arbetsbänkar, skölj- och diskho ev. arbetsbord med läsbara hjul ev justerbara i höjddled
bakning/ arbetsbänk/ utställning m.m. ugnsmatl, gräddning	arbetsö, ca 150x 200 cm med rundade hörn, elurtag, nära matberedare, ugn och diskho 2-4 varmluftsugnar med avställningsytor nära bakö
kökets teknik	1-2 mikrovågsugnar, 2-4 små och 1 större matberedare, el. vispar
måltid diskning	matplats med möjlighet att duka långbord, 2 diskmaskiner på 40 cm höjd, nära porslinsskåp och besticklådor
förvaring	köksredskap, porslin , textilier, städredskap litteratur, broschyrer mm.
avfallshantering	matförvaring - skafferi ev mot norr, kyl- svalskåp, frysskåp/box, varmkompost, sopsorteringstation
tvätt,	1-2 tvättmaskiner, ev torkskåp/ torktumlare eller plats för lufttorkning
strykning och mangling	1-2 hoar för handtvätt, kallmangel, strykbräden
eget arbete/gruppuppgifter	arbetsplatser, skild från matplats, 2-4 datorer, 1-2 video lärares arbetsplats, kateder/ ståpulp, lådor, bänk för undervisningsmaterial, skrivtavla, blädderblock, anslagstavlor

Sambruk kan ske av följande lokaler

Grupprum/boenderum för ämnet hemkunskap kan även användas av andra ämnen. Skolträdgård, jordkällare och ett rum med rostfria bänkar och hoar där det finns möjligheter att ta hand om och förvara skörd, fisk eller slakt.